

«ԱԶԴԱՎԿ» ՅԱՒԵԼՈՒԾ

ՊՈՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ ՔԱՌԱՍՈՒԽԵԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

ԾԱՐԱՁ, 19 ՅՈՒԼԻՍ 2014

ՄԵԾ ԱՐԺԷՔԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՅԱՒԵԼՈՒԾ

«Ազդակ»-ի մեծ ընտանիքը պատիւն ու ուրախութիւնը ունեցաւ իր յարկին տակ վայելելու ներկայութիւնը վաստակաշատ ու մեծարժեք մտաւորական Պօղոս Սնապեանին՝ 2006-էն մինչեւ իր մահը. անոր խմբագրութեամբ լոյս տեսան ընթերցաւերներուն կողմէ անհամբեր սպասուած «Ազդակ»-ի գրական յաւելուածները:

«Բագին» ամսագիրի երկար տարիներու վաստակաւոր խմբագիր, հայ ժամանակակից գրաքննարատութեան եւ գրականագիտութեան տիտաններէն, անոր զարգացման մեջ իր ուրոյն ներդրումը ունեցած վաստակաւոր մտաւորական, գրաքննադատ եւ Հայ յեղափոխական դաշնակցութեան գրական անդաստանին մեջ հանրածանօթ հեղինակութիւն՝ Պօղոս Սնապեան քառասուն օրեր առաջ առյաւտն հեռացաւ այս անցաւոր աշխարհէն՝ միանալու հայ ժողովուրդի՝ յաւերժութեան մեջ ապրող մեծերուն:

Լիբանանահայ, սփիւռքահայ եւ Հայաստանի իրականութեան մեջ Պօղոս Սնապեան բացաւ իր ուրոյն ուղին, կերտեց գրական ու գաղափարական իր ուրոյն աշխարհը, որմէ ճաճանչող լոյսին շողերը հասան ոչ միայն իր շրջապատին, այլ նաեւ հայաշխարհի հեռաւոր ափեր, մինչեւ Հայաստան:

Պօղոս Սնապեան սովորական անձնաւորութիւն չէր, ապագան ու անոր մահով ստեղծուած դատարկութիւնն ու անփոխարինելիութիւնը կրկնակիրէն պիտի հաստատեն այս մեկը: Ան մեր իրականութեան մեջ բացառիկ ու մեծ արժեք էր եւ պիտի շարունակէ մնալ՝ իր գրականութեան, աշխատութիւններուն եւ կերտած սերունդներուն ճամբով:

Պօղոս Սնապեանին մահուան օրւն մինչեւ քանի մը օր առաջ, անոր նուիրւած յօդուածներ, յուշագրութիւններ, մահագրութիւններ եւ ցաւակցագիրներ հասան խմբագրութեանս: Մեկնելով այս իրողութենէն, որ օրաթերթին էջերը նեղ պիտի գային այդ բոլորին, զանոնք ամփոփեցինք սոյն յաւելուածին մեջ՝ իրեւ յարգանք Պօղոս Սնապեանի անմեռ յիշատակին:

ՊՈՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ ԻՐԱՎՈՒԹԵԱՆ ՅԻՇԱՎԿԻՆ.

ԳՐԵԼՈՒ, ԱՏԵՂ ԾԱԳՈՐԾԵԼՈՒ «ՄՈԼՈՒԹԵԱՆ» ԱՆՅԱԳ ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ

Սնապեանն ալ բաժնուեցաւ մեզմէ:

Սուգի մեջ են աշխարհով մեկ ցրուած հարիւրաւոր աշակերտութերը երախտաշատ «Պարոն»-ին, որ դասագիրքերէ անդին՝ գրելու, ստեղծագործելու անյագ «մոլութիւնն» ու հայոց լեզուի եւ հայ գրականութեան պաշտամունքը ներարկեց բոլորին:

Սուգի մեջ են, նաեւ ու մասաւանդ, հազարաւոր ու հաւատարիմ ընթերցողները «Ես այդ շունն եմ» յայտարարութեամբ յիսուն տարի առաջ գրական աշխարհին մեջ յաղթական իր պատուանդանը նուաճած արձակագիրին, որ անկոխ ուղիներ բանալու եւ հարթելու կոչումով իմաստաւորեց կեանքն ու գործը՝ իր տաքուկ անկիւնը յարդարելով ընթերցողներու ներաշխարհին մեջ:

Պօղոս Սնապեան ոչ եւս է:

ՆԱՉԱՐԵԹ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ Ծար.ը՝ էջ 22

Հայոց Տառակարգ՝ Յակոբ Մթանպուլեանի

ՊՈՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ ՅՈՒՂԱՐԿԱՌՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ ՀՅԴ ԲԻՒՐՈՅԻ ԱՆԴԱՄ ՄԿՐՏԻՉ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆԻ ԱՐՏԱՍԱՆԱԾ ԽՕՍՔԸ

Չե պատահած, որ իր կեանքի ընթացքին Պօղոս Սնապեան իր անմիջական շրջանակը յուսախար ընէ: Իր մահով ատիկա պատահեցաւ անկասկած: Վարժուեր էինք իր պարբերական հիւանդանոցային արշաւանդուն, որոնք միշտ ալ ուրախ եղրափակում կ'ունենային: Վերջին անգամ «այս անգամ լուրջ է. մեջն չ'ելլեր» ըսին. սակայն ամեն անգամուն այդպէս ըսեր էին անանուն տեղեկատուները: Այս անգամ իրաւունք ունեցան. այս անգամ

ՊՈՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ ՅՈՒՂԱՐԿԱՌՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՉԳԱՅԻՆԻ Կ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԱՆՈՒՆՎ ՏԻԳՐԱՆ ԹԻՆՊԱՇԵԱՆԻ ԱՐՏԱՍԱՆԱԾ ԽՕՍՔԸ

Յայոց ցեղասպանութեան 100-ամեակի նախօրեակին Եղեռնի վաւերական վկաներէն մեկը կը հեռանայ կեանքէն: Ճիշդ է, որ Պօղոս Սնապեան ծնած էր 1927-ին Մուսա Լերան ժողովուրդին առաջին տարագրութենէն եւոք հայրենիք վերադարձած ծնողներէ, սակայն ան 12-ամեայ գիտակից պատանի մըն էր, երբ Մուսա Լերան ժողովուրդը երկրորդ անգամ տարագրուեցաւ ու վերջապէս հաստատուեցաւ, մեծամասնաբար, Այնձարի տափաստանային տարածըներուն

Ծար.ը՝ էջ 23

Ծար.ը՝ էջ 24

Այս յաւելուածը կը հովանաւորէ ՀՅԴ «Կարմիր Լեռ» կոմիտէն:

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵՎՆ ՄԱՐԴՆ ՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՂԸ

Իրաքանչիւրս մեր երկարատեւ ինչող, բայց իրականում կարճ թուացող կեանքի ընթացքին աշխատում ենք լաւ բարեկամներ ձեռք բերել, պահպանել ու վայելել այդ կապը, ինարաւրին չափ իրար օգտակար դառնալ եւ միշտ ներքուստ մեզ հարստացած ենք զգում հաստատուն բարեկամութեամբ շրջապատուած: Իրապէս դժուար է լաւ ու անկեղծ, անշահախնդիր բարեկամ գտնելը, առաւել դժուար՝ այն կորցնելը:

Այսօր ինձ պէս շատերի համար այդ ծանր կորուստի պահն է, քանի որ այսօր կեանքից հեռացաւ մեր հաւատարիմ բարեկամներից Պողոս Սնապեանը:

Այս պահին մտածում եմ ինչպէս ներկայացնել մի անձի, որի հետ երկար տարիների անշահախնդիր բարեկամութիւն եմ հաստատել, որը միաժամանակ միայն բարեկամ չէ, այլ հասարակական դէմք՝ գրող, քննադատ, խմբագիր, ազգային գործիչ, կուսակցական, իրաշալի ամուսին, շերմեռանդ հայր ու մեծ հայր: Ուրեմն շատերը պիտի գրեն իր մասին եւ բազմազան կողմերով պիտի ներկայանայ Սնապեան անհատը, գրողն ու քննադատը, հայրենասէրն ու քաղաքացին, որով եւ աւելի է շեշտուելու իր կորստի խորութիւնը:

Իսկ եթէ այս բոլորին աւելացնենք նաեւ ծնունդով մուսալեցու եւ այժմեան այնձարցու իր հանգամանքը, կորուստը աւելի պատմական է դառնում, իրաքանչիւր այսպիսի անձի կորստով նաեւ պատմութեան մի պատառ ենք կորցնում:

Իր կեցուածքով ու քնարութեամբ պարզ ու համեստ, բայց գրչով դիպուկ ու անաչառ, Սնապեան ազգանունը շատ արագ իր տեղն ու դիրքը գտաւ հայ գրական դժուարին աշխարհում: Արդեօք հանճարեղ Օշականին աշակերտելը իր մէջ արմատացրեց գրական հարցերին շիտակ ու սուր մօտենալու կարողութիւնը, թէ՞ պիթիացու ծնունդ լինելը:

Ծնուած ու մեծացած լինելով պայքարի ելած մուսալեցու ընտանիքում, ամենադժուար տարիներին՝ 1927-ին, երբ հերոս մուսալեցիները հայրենի հողի մոլեռանդ կարօտով, մոռացած ոչ շատ առաջ կրած մահն ու գրկանըները, վերադարձան իրենց յօշուուած, դատարկուած հայրենի հողը՝ Մուսա լեռ: Անասելի չքանութեան ու դժնդակ պայմաններում հազիւ ոտքի կանգնած, երկրորդ անգամ հայրենի հողից ստիպողաբար հեռացան ու լիբանանեան բարձունքում՝ Այնձարում, նորանոր դժուարութիւններով նոր բոյն ու հարազատ երկիր ստեղծելով, շարունակեցին իրենց պապենական մուսալեցու շիզով պարել: Այս խմորումներով մեծացած, մանուկ հասակից կեանքի դժուարութեան մէջ թրծուած, բայց իր ծննդավայր՝ Պիթիասի գեղեցկութիւնը, ամրութիւնը իր արեան մէջ ներծծած պատանի Պօղոսը, այդ ամենը պիտի փոխադրեր գրականութիւն, իրեն պիտի դարձնէր յամառ ու անընկճելի, օժտէր մէծ աշխատասիրութեամբ ու լոյնքան մէծ բարութեամբ: «Նորէն թիւ մը մեռանք, նորէն ճամբար ելանք, կայք հաստատեցինք ուրիշ տեղ, ապրեցանք հազար տագնապ, նոր վէրքերով մոռցանք ինին վէրքերը. . .»: Այսպէս պիտի գրեր նա աւելի ուշ իր պատմուածքներից մէկում:

Կեանքի այդ անևկարգութիւն դժուարին պայմաններում պատանի Պողոսը Այնձարի Յառաջ վարժարանը աւարտելուց յետոյ դրկուում է Երուսաղէմի «Ժառանգաւորաց»-ի դասընթացներին՝ աշակերտելով մեծագոյն գրող եւ ուսուցիչ՝ Յակոբ Օշականին: Այստեղ է, որ նա ընտրում է իր կեանքի ուղին՝ գրականութիւնը, յատկապէս, երբ դժուարահաճ Օշականը գնահատում է իր շարադրելու, վերլուծելու, գրելու կարողութիւնը: Օշականի հետ շփումը դառնում է ճակատագրական եւ միենանյն ժամանակ օրինութիւն իր անցնելիք հետագայ գրական երկարատեւ ճանապարհին: Նա դառնում է այն երջանիկներից, որոնք գրի եին առնում հիւանդ Օշականի գործերի թելադրութիւնը, ականատեսը լինելով նրա յախուռն ստեղծագործական արարումի պոռթկումին: Պատահական չէ, որ մեծ գրողի մահից յետոյ, նրա ընտանիքը Սնապեանին է իրաւունք տալիս արձանագրելու վանքի սենեակում գտնուող նրա ձեռագրերի ցանկը:

Այդ ձեռագրերի հետ շփո՞ւմն էր արդեօք, թէ Օշականի հզօր ուժը, որ Սնապեանին դարձրեց Օշականը կենդանացնող ու նոր սերունդին յանձնող, նրա՝ իր գրերը հրատարակուած տեսնելու իղձը իրականացնող անձը, գրագետը:

1950-ին հաստատում է Պեյրութում, մոլեռանդօրեն գրականութեան նուիրում:

Յարկ կա՞յ յիշեցնելու, թէ ինչ դժուարութիւնից էր անցնելու հայ գրականութեան այս նուիրեալը: Սակայն, մուսալեցու յամառութիւնը նրան առաջնորդում է դառնալ մի շարք արժեքաւոր, սփիւրքահայ կեանքը ծեւաւորած մամուլի պատասխանատու աշխատակիցներից՝ գործակից խմբագրից մինչեւ գլխաւոր խմբագիր՝ «Նայիրի», «Ազդակ», «Փարիզի «Հայաստան» շաբաթաթերթ, «Բագին» գրական բարձրորակ ամսագիր, աշխատակցել է «Սիոն», «Ակոս», «Ազդարար», «Դրօշակ»-ին:

«Գերգ Մելիտինեցի» գրական հիմնադրամի կողմից իր խմբագրութեամբ, իր առաջարանով կեանքի են կոչուել Յ. Օշականի բազմաթիւ հատորները, Արամ Յայկազի գործերը, Կոստան Զարեանի, Ռուբեն Դարբինեանի, Եդ. Պոյաճեանի, Ն. Պէշիկթաշլեանի, Ս. Մեծարենցի եւ այլոց գործերը: Եւ այս ամենի հետ՝ իր 80-ից աւել ստեղծագործութիւնները, տասնեակ քննադատական, հարցազրոյց ակնարկները, վերլուծութիւններն ու յօդուածները:

Անկարելի է այսպէս մեկ հայեացքով ամփոփել մի ստեղծագործողի կեանքը, որը հայ գրով ու գրականութեամբ է միայն շնչել, որը դարձել է սփիւրքահայ ամենատարածուած եւ ազդեցիկ գրական ամսագրի խմբագրը մօտ 39 տարի:

Իմ ծանօթութիւնը Սնապեանի հետ սկսուել է դեռ 1964թ., երբ կարդացի «Աւազախրած նաւը» քննադատական իր յօդածը Կ. Զարեանի «Նաւը լեռան վրայ» վեպի հայաստանեան ծեւափոխուած հրատարակութեան առիթով: Յօդուածի համարձակ, ճշմարտութիւնը որոնող եւ Զարեանի պէս ստեղծագործողին դատապարտող ոճը, ալմիշապէս գրաւեց ինձ: Մինչ այդ Յայաստանում չէինք կարդացել վեպի իրական հրատարակութիւնը: Իր այդ յօդուածը թեեւ անինայ հարուած էր արդեւ իր արածի համար տառապող մէծ գրողին, բայց եւ միաժամանակ խորիրդային կարգերում կատարուող ճնշումների համարձակ բացայայտում էր: Այդ յօդուածով Սնապեան անունը դարձաւ վիտուած ազգային գրականութիւնը պաշտոնութիւնի համար: Տարիներ անց, Սան Ֆրանսիսկոյում ինձ բախտ վիճակ-ւեց հանդիպել ու ճանաչել իրեն: Առաջին հանդիպումից մենք անմիշապէս կապուեցինք, քանի որ մի ընդհանուր մեծութիւն էր մեզ կապող օղակը, դա Յակոբ Օշականն էր, որի հանդեպ տաճած իմ սերը եւ իր՝ որպէս նրա աշակերտի, նուիրումը, մեզ դարձրեցին մտերիմ բարեկամներ: Այսուհետեւ Պեյրութեան իմ հիւրախաղերի այցելութիւնների ընթացքում ես աւելի խորքով ճանաչեցի իրեն, իր միշավայրում, «Ազդակ»-ի խմբագրատան, «Բագին»-ի իր համեստ գրասենեակում: Գրասենեակ, որը ստեղծագործական հաւաքատեղի, աւելի ճիշդ հաստատու-

ՍՓԻՌԱՎԱՅ ԵԶԱԿԻ ԴԷՄՔԻ ՄԸ ԿՈՐՈՒՏԵ ՊՈՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ

Լիբանանահայութիւնը, սփիւռքը կորսնցուցին եզակի անձնաւորութիւն մը՝ արեւտահայ գրականութեան անզուգական պաշտպան Պօղոս Սնապեանը:

Օգտագործեցինք եզակի եւ անզուգական մակդիրները՝ մեզմէ յաւետ բաժնուած գրագետին, գրականագետին, գրական ըննադատին, վերլուծողին, ուսուցիչին, խմբագրապետին եւ հաւատաւոր դաշնակցականին տիպարը բնորոշելու: Աւելորդ ոչ մեկ արտայայտութիւն կայ այս մակդիրներուն մէջ: Պարզապես Պօղոս Սնապեան, մուսալեցիի ծնունդ մը, քիչ մը ըմբոստ, շատ կրօնոտ, մանաւանդ երբ հարցը կը վերաբերէր ազգային մեր ջիղը կամթողին...

Ազգային թաղում եւ յուղարկաւորութիւն կատարուեցաւ, արժեւորումի յստակ ցուցանիշ մը՝ վերոգրեալ մեր սահմանումը հաստատող:

Աշակերտած էր անուանի, մեծահոչակ գրագետ, քննադատ, վիպագիր, լայնաշունչ գրականութիւն մշակած մեր անսման Յակոբ Օշականին: Պօղոս Սնապեանին մեծ սերերէն մէկն էր եղած Յ. Օշական, որոն աշակերտած էր իր պատանի տարիներուն, Երուսաղեմի վանքի դպրանցին մէջ: Դարեվակը՝ ըսելով՝ մեր միտրին մէջ կը յստականայ այս մեծասքանչը, որ ծնունդ տուած է մեր քաղցրաշունչ եւ սրբանուշ գրաբար լեզուին: Կ'ուզեմ այս մասին հաստատում մը կատարել իմ համեստ փորձառութեամբ, զոր ուսեցած եմ մտերմանալով մեր մեսրպաւանդ գրաբարին: Մի՛ ըսէք, թէ ուրկէ՝ ուսեցած եմ այս «մտերմութիւնը»: Յիշեցէք Եկեղեցին հայկականը, «մեր Եկեղեցին հայկական»-ին հետ մեր ուսեցած շփումը... աւելին չըսենք: Յապա՞ եթէ պատանի մը մուտք գործած է հայոց դպրեվանքը ներս, ան կոչուի Եշմիածին, Երուսաղեմ կամ Ամերիկա-Պիքֆայա, կարիքը չենք ուսենար յաւելեալ հարցումներ ուղղելու: Եկեղեցին հայկականը մեր յիշած դպրատուներու մէջ կը ծաղկի, մեր Եկեղեցիներուն մէջ կը բարբարի... Ով որ լսելու ականց ունի, կը սորվի այս հնաւանդ մեծութիւնը: Գրաբար լեզուն անտեսող գրողը չենք միայն հայութական գրող չենք...

Պօղոս Սնապեանին լեզուն հայելիացած է Յ. Օշականի գրականութեան ճամբով: Բառամթերք՝ զարմացնող, զոր դիւրին դիւրին չենք գտներ մեր գրողներուն մօտ, արձակագիր ըլլան թէ բանաստեղծ: Պ. Սնապեան վարպետ մըն էր՝ մեր լեզուին կառոյցին իմը հաստատող: Ինչ որ գրեր, մաքուր, ջինչ, առհաւական լեզուն ինքզինք կը պարտադրէր անոր գրիչին տակ:

Անքնավստահ գրագետն էր ան եւ արդարամիտ քննադատը՝ որեւէ զարտուիդի կամ հայոց լեզուն խոցողին դիմաց: Կը պախարակէր ամենայն յանդգնութեամբ: Յաճոյքով կը հետեւէի իր քննադատական նշանակութեամբ: Խորհրդային ժամանակաշշանեն ժառանգուած կարգ մը գրողներուն հաշուոյն ինչպիսի մանրամասնութիւններ կը մէջբերէր իր գրութիւններուն մէջ: Կը սիրէի իր այսքան բախնդիր վերաբերումը Յայաստանի մամուկին մէջ արձանագրուած լաւ եւ վատ անդրադումներուն, որոնց իր ժամանակին յայտնաբերումը կը սպասէր ան՝ իր թիրախին արձակուած նետի մը անսխալ մուտքով: Կերլուծումները հապա՞ վեպերուն մէջ արձանագրուած հերոսներուն, տիպարներուն, այլ անուանակընութեամբ արձանագրուածներուն բուն ինքնութիւնը երեւան հանողի սուր ու խորունկ ներթափանցումով: Ինձի կը թուէր, թէ իր վարպետ ուսուցիչին հետքերով կը քալէր ան:

Պ. Սնապեան չէր հանդուրժեր մանրութներու յոխորտաւացին: Կը խայտառակէր զանոնք, որովհետեւ չէր ուզէր հայոց գրականութեան տաճարը պղծողներուն դիմաց ըլլալ հան-

դուրժող: Տուրք չէր տար, այս պատճառով իսկ ուսեցաւ թշնամիներ, զինք չսիրողներ: Իրեն համար հոգ չէր թէ սիրուա՞ծ գրողն էր, թէ՞ չսիրուած: Կենսականը ճշմարտութիւնը արտայայտելու էր:

Պօղոս Սնապեան աշակերտներ պատրաստած էր գրականութեան համերաշխ ընթացք ուսեցողներուն հետ: Կը ճանչնար զանոնք, անոնց ինքնուրոյն ըլլալը կամ՝ դժուար տեղ հասնելու կոչուածը: Կը գուրգուրար անոնց վրայ: Անզիշող էր իր «Հասարաւեն» դուրս գրիչ բանելու ելածին նկատմամբ, ոչ թէ չարամտութեամբ կամ այլամերժութեամբ, ո՛չ, այլ որովհետեւ գիտէ, թէ այդպիսից ինքնամեծարութեամբ սնանողներ էին, լաւ կը ճանչնար: Օրինակ մը տամ. երիտասարդութեան սեմեն նոր ներս մտած գեղադէմ պարուն մը քանի մը քերթուած մրոտած՝ կ'երթայ Պ. Սնապեանին քով, որպեսզի հաւանութիւն տայ, արժեւորէ, քանի որ այդ ոտանաւորները պիտի յանձնէ «Ազդակ»-ի երիտասարդներու սիւնակին մէջ տպուելու: Սնապեան ճանչցած է այս «Միպարը» եւ մերժած՝ ընդառաջել: Սնապեանին գրասենեակէն դուրս ելլերով՝ ան քովս Եկաւ տիսուր:

- Կը հաճի՞ց այս գրութիւններս տպել «Ազդակ»-ին մէջ:
- Բեզի թելադրած էի երթալ պարոն Սնապեանին, զացի՞ն...
- Գացի, բայց...
- Ի՞նչ ըսաւ...

- Գրութիւններս չտեսաւ միայն հարցում մը ըրաւ. «Զարենց կարդացե՞ր Ես», ըսաւ: Ես ալ ոչ ըսի, բայց կը կարդամ...

- Կարդա եւ վերջը քովս Եկուր,- ըսաւ պարոն Սնապեան... Անզիշող էր տեսնուած, բացայայտուած անարդարութեան, սխալ դատողութեան պարագային: Ճշմարտութիւնը երբ արտայայտուի, թշնամիներ կ'ունենայ: «Ճշմարտութիւնը կը վիրատորէ» կ'ըսէ ֆրանսական իմաստուն խօսք մը: Պօղոս Սնապեանի ճշմարտութիւնը բացայայտելուն համար շատեր «վիրատորուած» են, բայց ինք նկատի չէր առներ իր հասցեին ուղղուած անտեղի յերիւրանքները: Այս ոլորտին մէջ կրնակ յիշել Կոստան Չարեանի «Նաւը լերան վրայ» հանրայայտ վեպը, որ երկրորդ տպագրութեան մը արժանացաւ Յայաստանի մէջ, յապատումներով, ազգային «Ճայն» բարձրացնող տողերու, նախադասութիւններու, նոյնիսկ պարբերականներու զեղչեալ բաժիններով տպուած: Պօղոս Սնապեանին համար ոճիր էր նման «սրբագրութիւններ»: Ան լուր չմնաց, գրեց պատասխան գիրք մը «Աւազախրած նաւը», մատնանշելով խորհրդային կարգերու «Կարմրակը տուց» (այս բառը Պ. Սնապեանին կը պատկանի) խմբագիրներու կողմէ:

Ազգայինի շիղը ուսեցող անձը չի կրնար լոել, գիտնալով հանդերձ իր անձը վտանգած ըլլալը, չարախօսութեամբ, նոյնիսկ... սպանութեամբ: Զարենց, Թոթովենց, Բակունց եւ միւսները ինչո՞ւ նահատակութցան: Սովետին «մանգաղը» սուր էր, կը հնձէր անխնայ: Պարոյր Սեւակը յիշեցէք, անոր նշանաւոր «ավտովթարը»:

Այսուհետեւ թող հանգիստ գրեն բոլոր անոնք, որոնք կը բամբասէին Սնապեանը: Այսուհետեւ, ո՞վ գիտէ՝ Ե՞րբ պիտի յայտնուի երկրորդ Պօղոս Սնապեան մը: Յարիւր տարի Ե՞տք... Եթէ հետեւինք այն վկայութեանց, թէ «հարիւր տարին անգամ մը զարմացնող երեւոյք մը կը ծնի»:

Դու կ'ուզենք մեկնաբանել «Անփոխարինելի մարդ չկայ» դատարկ փիլիսոփայութիւնը: Լեւոն Շանթեն Ետք քանի՞ թատրերգութիւն կարդացինք: Մատ բարձրացուցեք: Այո՛,

անփոխարինելի անձնաւորութիւններ կան: Կրնա՞նք ըսել արդեօք, քիչ մը հեռաւոր դարեր երթալով, ևոր ևարեկացիներ, շնորհալիներ ծնա՞ն... Այսպիսիք կը մնան անփոխարինելի, որովհետեւ հանճարեղ ծնունդներ են: Զա՞ւ լիցի, բաղդատական չենք ըսեր, իւրաքանչիւրը իր կարգին, իր ժամանակին մէջ խտացնելով՝ կրնանք ընդգծել երեւյթները:

Պողոս Սնապեան արժանացաւ բազմաթիւ շքանշաններու. Հայաստանի Հանրապետութեան, Արամ Ա. կաթողիկոսի, Համազգային մշակութային եւ կրթական միութեան եւ այլ հիմնարկներու կողմէ: Մօտ 40 գիրքերու հեղինակ, բոլոն ալ՝ յարգելի մեկնասներու նուիրատութեամբ: Ինք յիշեց անգամ մը, թէ իր մէկ գիրքը լոյս ընծայած է Հայաստանի Ա. Հանրապետութեան վերջին վարչապետ Սիմոն Վրացեանի նուիրատութեամբ, ուրիշ հատոր մը՝ ՀՅ Դաշնակցութեան Բիւրոյին կողմէ: Բացառիկ գնահատականներ՝ բացառիկ գրողին:

Խորհրդային վարչապետի տարիներուն Հայաստանի գրողները կը փնտռէին Պողոս Սնապեանի գիրքերը, իր խմբագրած «Բագին»-ները եւ կը զարմանային եւ հոգեկան գոհացում մը կ'ունենային, թէ անվախ գրիչ շարժող մը կայ...

Անփոխարինելիին եւ փոխարինելիին մասին կարելի է օրինակներ տալ, բայց կը բաւարարուինք մեր մատնանշումներով՝ առանց մատնուելու յուսահատութեան: Կը միխթարւիք՝ յիշելով Պարոյր Սեւակի մարգարեական խօսքը, թէ բացառիկ ծնունդները՝ «Ուշ ուշ են գալիս, բայց ոչ ուշացած»: Կը մաղթենք եւ կը յուսանք, որ Պողոս Սնապեանի բացակայութեան հայ գրականութեան սպասարկուները մնան պատնշի վրայ՝ առանց յուսալքուելու գիտութեան շնորհած նորանար «գրականութենեն», համացանցին ստեղծած դիմանկարային աղմուկներէն:

«Ազդակ»-ի իր գրասեղանն ու աթոռը յիշատակ մնացին: Ամէն օր կը բարեւեինք իրեն, ան նորութիւն մը կը փոխանցէր, կը յայտներ ուրախարիթ տեղեկութիւններ, նաեւ՝ ցաւառիթները:

Կը յիշեմ, դեռ տարի մը առաջ կը խօսէր Հայաստանի պե-

տութեան եւ մշակոյթի պատասխանատուներուն շնորհուած շքանշաններուն մասին: Ինքն ալ ստացած էր Սերժ Սարգսեան նախագահին շնորհած «Մովսէս Խորենացի» շքանշանը: Յուզումով եւ ընդվզումով կ'ըսէր.

- Կողքիս շարուած էին այսպիսի անծանօթներ եւ մեր գրականութեան կամ մշակոյթի զարգացման համար մատչարժած կերպարներ, որոնք եւս արժանացան իմ ստացած նոյն շքանշանին: Անկեղծորեն ուզեցի վերադարձնել շքանշանը՝ ի տես անոր բաշխումին, արժեմ-չարժեմ անձերու:

Ըմբռատանալու պատճառ մը եւս ստեղծուած էր Պ. Սնապեանին համար: Որքան արդար պիտի ըլլար, որ նման պատուական շքանշաններ աժան «չծախուեին» աշին ու ծախին, եւ պարոն Պողոսին ալ հոգին հանգչէր իր յաւիտենական աթողին նստած:

Մորցուած, չապրուած կամ նոր լսուած մեր ազգային թէ մշակութային տեղեկութիւն մը քաղելու համար կը մօտենայի իր գրասեղանին, կը բարեւելի եւ հարցումն կ'ուղղէի նորութիւն մը եւս քաղելու համար իրմէ՝ Հայաստանի, Յակոբ Օշականի եւ մեր սփիւրքահայ կրթական թէ գեղարուեստական հարցերու մասին: Կը պատասխանէր սրտի գեղումով: Ինձի այնպէս կը թուեր, թէ գաղտնիքներ կը յայտներ...

Յապա՞ Յակոբ Օշականը... Ո՞վ պիտի խօսի անոր մասին, ո՞վ պիտի արժեւորէ եւ անմահացն այս մեծանուն, հանճարեղ գրողին անունը: Մեր յոյսը Հայաստանն է, Հայաստանի Գրողներու միութիւնը, պետական աւագանին, ինչո՞ւ ոչ, նաեւ՝ սփիւրքի նախարարութիւնը:

Յիշատակդ անմար մնայ, ընկեր Պողոս Սնապեան

ՃԱՐԱՆԴՈՒԽՏ

24 յունի 2014

ԱՐԹՈՒՆ ՍԱՀՍԱՆՎԱՀԱՆ

«Հաշուեցեք, որ այս մէկն ալ հայուն հայրենիքն է, որուն սահմանները վտանգուած են... եւ ուրիշը պիտի չպաշտպանէ զայն. մենք պիտի պաշտպանենք. աս է այսօրուան մեր Սարդարապատը, աս է Բաշ Ապարանը, աս է Դարաքիլիսան: Մեր գրականութիւնը: Մեր կեանքի ամենէն հարազատ հո՞դը: Դուրեան, Մեծարենց, Վարուժան, Սիամանթօ, Օշական: Պիտի կենաս այս սահմաններուն վրայ՝ գէնքը ձեռքի՞դ...»:

Լիբանասի առաջին քաղաքացիական պատերազմի օրերն էին. 1958-ի տաք, մղձաւանշային ամառը: Ոչինչ յստակ էր մեր շուրջ: Նստեր էինք Պուրճի հրապարակի մերձակայ սրճարաններէն մէկուն մէջ, ուր տիրապետողը վէճն էր ու աղմուկը, եւ ուր արաբերէնն ու հայերէնը կը խառնուեին նոյն տագնապահար ժխորին: Պողոսն էր աւելի շատ խոսողը եւ կը խօսէր հաւատքով, աւիւնով, բարկութեամբ: Կը խօսէր գիտուրի հաւատարմութեամբ: Անզիջող եւ անհամբեր:

Յանկարծ անդրադարձայ, որ քովի սեղանները լռեր էին, եւ բոլորը ուշադրութեամբ կը հետեւեին Պողոսին մարտական վանկերուն:

Այդպէս եղաւ միշտ: Ինք կեցաւ այդ վտանգուած սահմաններուն վրայ մինչեւ վերջին շունչը. յաճախ՝ բոլորովին առանձին, հպարտ ու կամակոր, մերժելով ամէն յարմարուղականութիւնն, ամէն դիւրաշահ կենսակարգ, յաղթանակողի հոգեբանութեամբ եւ տեսիլքով, արհամարհելով ամէն խոչընդոտ, ընդունելով ամէն մարտահրաւեր, ընդառաջ երթալով ամէն գրոհի, խարազանելով ամէն դաւ ու փողորութիւն եւ ծառայելով հայ գիրին արեւմտահայ դպրութեան դրօշը միշտ բարձր պահելու իր հսկայ նախանձախնդրութեամբ:

Յողը թեթեւ գայ վրադ, ազնիւ եւ անմոռանալի՛ ընկեր:

ԿԱՐՈ ԱՐՄԵՆԵԱՆ

«ԱՀԱ ՀԱՆԳԻՄ ՀՈՂ ԿԸ ՄՏՆԵՄ»

20 յունի 2014:

Առտուան ժամը երկութև է քովս: Պէյրութի ժամով՝ կեսօր- ւան տասներկութը:

«Թռչի մտքով տուն»: Մտքով կը թռչիմ Լիբանան, ուր այս վայրկեանին տեղի կ'ունենայ բազմավաստակ մտաւորական, գրականագետ, խմբագիր եւ կրթական մշակ Պողոս Սնապեանի յուղարկաւորութիւնը: Յազարաւոր մղոններ հեռու եմ, սակայն մտքով՝ հոն: Մեծ թիւով սգակիրներու կողքին, ես ալ իմ յարգանքի վերջին տուրքս կը մատուցանեմ ՄԵԾ ԴԱՅԱՐԸ»: Պողոս Սնապեանին:

Սովորութիւն դարձած է, երբ ազգային մարդու մը անշունչ մարմինը ցուրտ հողին կը յանձնուի, ներկայ սգակիրները միաբերան կ'երգեն, «Ահա հանգիստ հող կը մտնեմ, Յոյս դուք եք ընկերներ»: Վստահաբար այս վայրկեանին երգեցին կամ քանի մը վայրկեանէն պիտի երգեն, իսկ ես՝ անկողինին մեջ, քուս փախցուցած, երբ տակաւին բաւական ժամանակ ունիմ գործի երթալոր, մեկ կողմէն միւսը կը դառնամ, ու մտովի կ'երգեմ նոյն երգը: Չեմ զգացած, ե՞րբ դարձեալ քուսի անցած եմ: Առտուան սովորական արթննալիք ժամուս աշքերս կը բանամ եւ նոյն յանկերգը տակաւին ուղեղիս մեջ է: Գործի հասած եմ ու կը սկսիմ աշխատանքիս: Անդադար նոյն յանկերգը՝ «Ահա հանգիստ հող կը մտնեմ»:

«Անփոխարինելի մարդ չկայ», ըստուած է, սակայն ո՞վ փոխարինեց Կոմիտաս Վարդապետը, Սայաթ Նովան ու բազմաթիւ յայտնի գրական դեմքեր: Այսօր մեզմէ հեռացաւ Պողոս Սնապեանին նման անզուգական դեմք մը: Ո՞վ պիտի փոխարինէ զիսք, մանաւանդ՝ ներկայ օրերուն, երբ զգալիօրեն պակսած է թիւը հայ մտաւորականներու, կեանքերնին հայ գրականութեան նուիրող անձերու: Ամեն մարդ «պատառ մը հացի ետեւէն կը վագէ»: «Յայ գրականութեամբ զբաղելով՝ ընտանիքս չքաւոր պիտի չպահեմ», այս է ներկայ երիտասարդութեան հոգեվիճակը:

Սնապեան «Ուսկիի ետին վազող» չեր: Իրեն համար հայ գրականութիւնն էր ոսկին, եւ վազեց իսկական ոսկիին ետեւէն: Անտեսեց նիթապաշտութիւնը: Դաստիարակեց սերունդ մը, որ իրեն նման կերտուեցաւ հայ գրականութեամբ: Իրեն նման վազեցին իսկական ոսկիին ետեւէն: Սնապեան իր աշակերտներուն լոկ հայոց լեզու եւ հայ գրականութիւն չդասաւանդեց: Սորվեցուց սէր ու պաշտամունք հանդեպ հայ գրականութեան, եւ այսօր, երբ իրենց սիրելի ուսուցիչը անցաւ անմահներու շարքին, իրեն հանդեպ սէր ու պաշտամունք՝ ունեցող աշակերտներն, ու գրասերներու փաղանգ մը խոր սուգի մատնեց:

Յեղասպանութեան տարիներուն մեծ թիւով մտաւորականներ, գրողներ ու բանաստեղներ կորսնցուցինք, սակայն բարեբախտաբար ծնան նոր տաղանդներ: Յայ գրականութիւնը շարունակուեցաւ, սակայն այսօր, երբ հոդին կը յանձննենք Սնապեանին նման անզուգական անձ մը, պիտի գտնուի՝ զիսք փոխարինող մը: Ժամանակը կը պատասխան այս հարցումին:

Երիտասարդութեան «ինենք» տարիներուս կը նախընտրեի երաժշտութիւնը: Գրականութիւնը գզողոցին մեջ դրած էի, սակայն չէի կղպած: Երբեմն գզողոցն դուրս կ'ելէր, սակայն կարծ ժամանակ ետք կը վերադառնար իր տաքուկ անկիւնը: Ներկայս դերերը փոխուած են: Երաժշտութիւնը գրաւած է գզողոցին անկիւնը եւ իոն կը մնայ: Գզոցը կղպած էս: Երաժշտութեան տարիներս պատմութեան անցած են:

* * *

Վեց -եօթը ամիսներ առաջ էր: «Ազդակ»-ի խմբագիրներն մեկն ե-նամակ մը ստացայ, ուր կը գրէր.

«Այսօր հազիւ «Ազդակ» մուայ, տակաւին գրասեղանին

չէի հասած, երբ Պողոս Սնապեանը քու մասիդ հարցուց, թէ «Ո՞վ է այս տղան, լաւ գրած է, սրտամօտիկ, պարզ եւ տպաւորիչ»: Աւելցուց, որ միւս գրութիւններուդ ալ հետեւած է եւ դրական տրամադրութիւն ունի քեզի նկատմամբ...»:

Անսպասելի էր, միեւնոյն ժամանակ՝ յուզիչ եւ փաղաքաշական: Սնապեանին նման գրականագետն մը այդպիսի տողեր լսելը մեծ պատիւ էր, զոր երբեք չէի ակնկալեր: Այդ քանի մը տող նախադասութիւնը նոր եռանդ մը արթնցուց մէջս՝ գրելու նոր յօդուածներ: Յո՞ս է մեծ գրագետին իսկական արժեքը: Չանտեսել պարզ սիրողական գրողները: Զգբաղիլ միայն յայտնի գրողներով: Խտրութիւն չդնել լաւին, միջակին ու սիրողական գրողին միշեւ: Կարդալ ու կը քաջալերել բոլորին գործերը անխտիր:

Իր ստորագրութեամբ բազմաթիւ յօդուածներ կարդացած եմ «Բագին»-ի մեջ, սակայն վերջերս Լիբանան գտնուող դասընկերներուն մեկը Սնապեանէն ուղարկեց գիրը մը, «Երկու սպանդ», կցուած՝ երկտող մը: «Անպայման կարդա»: Անշուշտ պիտի կարդամ: Կը կարդամ ու նոր արժեք մը կը յայտնաբերուի մեջս մեծ գրագետին հանդեպ: Դարձեալ նոր հատոր մը հրապարակած է, որ տակաւին Լու Ամենալը չէ հասած: Կարելի է Լիբանան այցելող բարեկամի մը միջոցով ունենալ, սակայն կը նախընտրեմ օրինակ մը իր մակագրութեամբ: Կ'երեւակայէմ գիրքին առաջին էջին վրայ գրուած իր հսկ ձեռագիրով՝ «Պողոս Սնապեանն՝ Պողոսին», սակայն... մնաց անիրականացած երազ մը:

Աւելի քան երեք տասնամեակ է Լիբանան չեմ այցելած: Մտադիր ենք ընտանեօր օգոստոսին այցելել: Անհամբեր ես մօտեն ծանօթանալու ու ձեռքը սեղմելու մեծ գրագետին, սակայն... աւա՞ո: Կը լսեմ, թէ անհանգիստ է: Կը մաղթեմ առողջութիւն: Կ'աղօթեմ իր առողջութեան համար: Այո՛, պիտի առողջանայ, պիտի հրատարակ նոր հատորները, նոր յօդուածները: Պիտի ուրախացնէ զիսք պաշտող իր աշակերտները, ու յանկարծ դարձեալ «Ազդակ»-ի նոյն խմբագիրներն տիխուր ե-նամակ մը:

«Առտու կանուիս տխուր գոյժը ցլցեց զիս, պարոնը մահաքունի մեջ մտած է արդէն...»:

Թիշ աւս՝

Պողոս Սնապեանը մահացած է....

Գիտէ՛ հիւանդ է, գիտէ՛ կեանքին օրերը հաշումը են, գիտէ՛, սակայն...»

Գիտէ՛ս ինչ ըսել է իր ուսանողներուն հոգեւոր հայրն ու անոնց վերելքին համար մտահոգուող մը կորսնցնել:

Անկարելի է բացատրել»:

Այո՛, գիտեմ՝ ինչ ըսել է՝ «իր ուսանողներուն հոգեւոր հայրն ու անոնց վերելքին համար մտահոգուող մը կորսնցնել»: Անկարելի չէ բացատրել: Լաւապէս կը զգամ ձեր վիշտը, որ միեւնոյն ժամանակ համայն հայութեան վիշտն է: Իմ վիշտն է: Գուն մեկ անգամ ձեռքը թօթուի: Ա՛յս ձեռքը, որմէ մարգարիտ ու աղամանդ կը սահեր ճերմակ թուղթին վրայ: Մարգարիտները, որոնք այսօր պատիւ կը բերեն հայ գրականութեան:

Յայրերու օրուընէ քանի մը օր առաջ միայն հեռացաւ «իր ուսանողներուն հոգեւոր հայրը» եւ իր հարազատ զաւակներուն չափ սուգի մատնեց իր հոգեւոր զաւակները: Իր աշակերտները:

Վստահաբար զգաց, թէ մօտ է իր վախճանը ու մտովի երգեց,

«Ահա հանգիստ հող կը մտնեմ
Յոյս դուք եք ԳՐՈՒՆԵՐ»:

ՊՈՂՈՍ ՇԱՀՄԵԼԻՔԵԱՆ

Լու Ամենալը 2014

ՄՆԱՊԵԱԸ ԱՐԱԲԵՐԵՆՈՎ

Երազի նման կը յիշեմ Պողոս Սնապեանին Դամասկոս այցելութիւնը 1988-ին, այդ օրուընէ ինձի մնացած եւ հեղինակին ստորագրութեամբ երկու գիրքեր՝ «Աղքատներուն աւանդութիւնը» եւ «Արագիլը», որոնք տարիներ գրադարանին մեջ չկարդացուած գիրքերու կողքին մնացին:

Սակայն երկու տասնեակ տարիներ ետք անսպասելի հեռածայս մը, նոյնինք պրև. Սնապեանին, պարտադրեց, որ մտնեմ Սնապեանի գրական աշխարհը, եւ զոյգ գիրքերը մաշած վիճակ ստանան տարիներ ետք: Յեռածայնած երքաշալերելու, գնահատելու՝ սուրիական աղբիւրներուն մեջ Յայց ցեղասպանութեան նիւթը ուսումնասիրելու նախածեռնութիւնս: Անմիջական եր հարցումը. «Ծնողքը ուրկէն», եւ անշուշտ՝ «շատ երիտասարդ հետազոտող աղջկան մը» մուսալեռոցի ծագումը իր զարմանքը փարատեց:

Յաջորդ հանդիպումը Պերութի մեջ եր, 2004-ին, Յայկագեան համալսարանին մեջ դասախոսութեանս առիթով: Աշակերտի նման դէմք շուարած կանգնեցայ, ամչայ, որ նման, հեղինակութիւն մը իր կնոջ հետ ներկայ եր իմ դասախոսութեանս: Բայց հասկցայ, որ Մարդը զիս քաշալերելու եկած եր:

Տարիներ ետք Դամասկոսի մեջ Պաղեստինցի գորողներուն միութեան կողմէ հրաւեր ստացայ մասնակցելու ժամանակից վիպակներու կլոր սեղանին, որուն թեման անպայման պատերազն եր: Անմիջապես թարգմանեցի «Երգին ծիածանը» պատմուածքը ու զայն ներկայացուցի: Ներկաներ հիացած եին Սնապեանին ոճով:

Արաք գրողներու միութեան օղակէն ներս թէ դուրս, երբ կը պահանջուէր հայկական ժամանակակից պատմուածքներ, անվարան կը թարգմանէի Սնապեանին այն պատմուածքները, որոնք կը հետաքրքրէն արաք ընթերցողը: Եւ այսպէս, այսօր բաւարարուած կը զգամ, որ գոնէ կարելի դարձուցի, որ արաք ընթերցողը ծանօթանայ արեւմտահայ գրականագէտ Պողոս Սնապեանի գրականութեան, արաբական աշխարհի կարեւոր պարբերականներուն մեջ, ուր

անպայման կը յիշէի նաեւ Պողոս Սնապեանին կենսագրականը, ինչպէս Արաք գրողներու միութեան հրատարակած տարբեր ամսագիրներէն եւ պարբերականներէն՝ «Ատապ Ալամիէ», ինչպէս նաեւ՝ Սուրիոյ մշակոյթի նախարարութեան հրատարակած ամսագիր «Մարդիքէ», եւ Յալէայի մշակութային պարբերական «Ճահպա Սաքաֆիէ»:

Մահուան լուրը կրկնակի տխրութիւն պատճառէց ինձի: Կը փափաքթի, որ պատրաստած անակնկալս իրականար՝ տարի մը առաջ թարգմանած պատմուածքներս գիրքի տեսքով լոյս տեսնեին նախքան իր հեռանալը, սակայն ափստ'ս, բոլոր ջանքերս ապարդին եին:

Միհթարողը մեկ արարք մըն եր՝ «Միջնորդ» ընկի. Ծովիկը արաբերէն թարգմանած պատմուածքս հագիւ հիւանդանոց հասցուց: Յաջորդ օրը գրեց. «Պարոնը ուրախացաւ եւ յուգեցաւ, եւ ըսաւ, որ եթէ կարողութիւնները վերագտնէ, թեզի նամակ պիտի գրէ, այլապես բերանացի պիտի ընդունիս իր սրտագին շնորհակալութիւնները...»: Տեսակ մը հանգստութիւն ապրեցայ նաեւ, երբ նոյն գործին համար Պ. Սնապեանին դուստրը՝ Թամարը գրեց. «Գոնէ այս աղուոր լուրերով ուրախացնենք 19 օրեր ե ի վեր անկողինին ծառայելու դատապարտուած հայրս»:

Կը պատկերացնեմ Սնապեանին ուրախութիւնը, երբ տեսաւ, որ իր անունը արաբերէն տառերով կը փայլի արաբական մշակութային պատկառելի պարբերականի մը էցերուն վրայ:

Իսկ հիմա կը խոստանամ, որ հարուստ վաստակով լիբանանահայ արձակագիրին, գրաքննադատին կենսագրականը արաբերէնով տարածել ու հասցնել մինչեւ արաբական հանրագիտարան (հանրագիտարաններ, որոնք մահէն ետք կը իրապարակէն կենսագրականները):

Յիշատակը անթառամ մնայ:

ՆՈՐԱ ԱՐԻՍԵԱՆ

ԴԱՄԱՍԿՈՆ

ՊԱՐՈՆԸ ԶԿԱՄԸ...

Դժուարութիւն ունիմ համոզուելու, որ արդէն Պարոնը չկայ: Այլէս չկայ:

Դժուար է ընդունիլ իր կորուստը մեր կեանքեն...

Դժուար է չքահիլ, չյուզուիլ, չտառապիլ իր բացակայութեամբ մեր կեանքերուն մեջ ստեղծուած բացով...

Դժուար է մանաւանդ անցեալ կատարեալով խօսիլ մարդու մը մասին, որ ի վերուստ սահմանուած իր մեկ ու միակ կեանքին մեջ ապրեցալ բազում կեանքեր եւ նոր իմաստներով լեցուց ուրիշներու կեանքեր...

Վստահ եմ, որ շատ գրելիք, ըսելիք, պատմելիք ու հաստատելիք բան կայ Պողոս Սնապեան երեւոյթին մասին: Սերունդներու ուսուցիչը, ոգեւորիչ ուժը եղաւ ան: Իրաւամբ երեւոյթ է ան, որ քանի մը ժամ առաջ գնաց-միացաւ անմահներու աստղահոյլին՝ թիզ մը աելի խորացնելով մեր մեջ որբութեան անդարմանելի զգացումը, «կեանք» կոչուած առեղծուածին անհասկնալիութիւնը...

«Գրականութիւնը տաճար է, քուրմի երկիւղածութեամբ պետք է մտնել անկե ներս, այլապես բնաւ պետք չէ մտնել», կը սիրեր կրկնել յաճախ, երբ խնդիրը կը վերաբերեր գրական արժեք ստեղծելուն: Եւ այս խորութեամբ ու սկզբունքային մօտցումով ուրիշ շատ բաներ կրկնուեցան՝ 1987-ին պատահած մեր առաջին հանդիպումն սկսեալ եւ մինչեւ երկու տարի առաջ: Անդադար կրկնեց իմաստութիւններ՝ պարզ ու վճիռ, հասկնալի բառերով, առանց «մեծութեան» թղամիդը ուսերուն վրայ հանգեցնելու, առանց գորոզամտութեան յետին նշոյլի մը, այլ՝ գաղափարակից ընկերոյ մը անկեղծութեամբ, մտերիմ գործակիցի մը սրտցաւութեամբ, հարազատ հօր մը գուրգուրուտ շեշտով, այլ մի՛շտ բարձրացնելով մարդը՝ մարդուն մեջ եւ

իր կեանքին օրինակով վարակելով իր շրջապատը, աշակերտները, հայ գիր ու դպրութեան երկրպագող հոգիներ...

Պողոս Սնապեան՝ Պարոնը, որակաւոր կեանք ստեղծեց իր շուրջ, անկրկնելի ճշմարտութիւններու շունչով լեցուց մեր կեանքերը, սորվեցուց ընդմիշտ, աշխատեցաւ յար, խորապես հաւատացած եւ հաւատքը սկզբունքի վերածած՝ անդադար դաւանեցաւ հայու հայրենիք, սեր ու ստեղծագործութիւն, Դաշնակցութիւն ու ծառայութիւն՝ հերոսական Տղմուտեն մինչեւ Թաղթառ, Արարայի ճակատամարտի հայ լեգենականներէն մինչեւ Արցախեան Յերոսամարտ, լիբանանահայ տղոց ինքնապաշտութենեն մինչեւ Յուանդ Տիկը ու մեր Նորագոյն պատմութեան կարմիր էցերու լեցուցած անձնազրութեան ԲԱԳԻՆ...

Պարոն Սնապեանը այլէս չկայ... Դառն իրողութիւն է, որ ան այլէս մեր օրերուն մեջ չկայ, բայց իր բացակայութիւնը միայն պիտի ըլլայ ֆիզիքական, որովհետեւ, վստահ եմ, որ մեր բոլորին Պարոնը Յայ գրականութեան տաճարէն ուղղակի անցումով մը մտաւ յահնուական կեանք, իր շատ սիրած Նազովեցին իսկ առաջնորդութեամբ...

Լուսաւոր ճաճանչ մը ասուափի պէս անցաւ հայութեան եւ մարդկութեան կեանքերն, մեր բոլորին կեանքերն... Գնաց ու միացաւ Մեծ Լուսատուին, Աստուածային Եռլեթեան...

Պարոնը գնաց դեպի Աղբիւր Լոյսին...

Յոդը թեթեւ գայ վրադ, Պարոն: Աղցունքներս թեզի ուղղակիցին մինչեւ վերին արքայութիւնն...

Ո. Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

14 յունիս, 2014
Հու Ամճելը

ԹԱԿԱԳԻՆ ՊԱՐՈՆ... ԱՆՈՒՆԴ ԹՈՂ ԸԼԼԱՅ ՓԱՐՈՍ

Տարածուած լուրին խսկութիւնը ստուգելու լծուած եմ՝ ժպիտը դէմքիս:

Ծշուկներ կան այս մասին, որ Պարոնը «Ազդակ»-ի յարկին տակ՝ մեր գրասենեակին կից գտնուող գրասենեակին մէջ «պիտի բնակի» այսուհետեւ...

ՄԱՐՏ 2007

Բազում յիշատակներ, անշահախնդիր սէր ու գուրգուրանք, անհամար խորհուրդներ, անսպառ շունչ եւ բարախող ողի, մնայուն ու յաւերժական գօրակցութիւն, քաջալերանք, միջ ուժ, ներշնչումի աղբիւր, քեզ իբրեւ ուսուցիչ-դասախոս ունենալու հպարտութիւն, մարդկային յարաբերութիւններուն մէջ միշտ ՄԱՐԴ-ը գերակշիր պահելու կոչ, անխօս, սակայն ազդու պատգամներ ու կեանքիդ էշերէն ու ապրուած օրերէդ ինձի հասնող դասեր...

Մտապատկերիս մէջ քեզ ունենալով՝ նստած կը փորձեմ այս բոլորը մէկտեղել, ապա անոնցմ ընտրութիւն կատարել եւ քու մասիդ էշեր մրոտել, ինչպէս դուն կ'ըսէիր, սիրոս տրոփելու մղող, եւլթեանս զարնուող, ջիղերս արթուն պահող եւ իոն խռովը ու ալեկոծում յառաջացնող դէպք մը, խօսք մը, յիշատակէ մը մէկնելով...

Քու մասիդ էշեր... Գրեթէ անկարելի, այսքան հարստութիւն քանի մը էջի մէջ...

Դժուար է, անկարելի ըլլալու չափ:

Ինչպէս ընտրել, երբ այդ բոլորով մարմին կ'առնես ու դիմացս կը կանգիս կրկին, մեղմ, սակայն խօսուն նայուածքդ կ'ուղղես աչքերուս՝ զստահեցնելով, որ բոլոր նախաձեռնութիւններուս մէջ, ըլլան անոնք յաջողած կամ ոչ, իմ կողքիս ես՝ քաջալերելու կամ ուղղութիւն տալու... Ինչպէս ընտրել, երբ քու անսահման գուրգուրանքով ու սիրովդ զգացած եմ, որ խսկական հոգեւոր հայր մըն ես, որ պատրաստ է ընդառաջելու ամեն տեսակ խնդրանքի, լսելու ամեն տեսակի տրոտունչ եւ մտահոգութիւն, ունկնդրելու թուղթին սպիտակութիւնը չեզոքացուցած որեւէ գրութիւն, ինչ արժէք ալ ունեսայ ատիկա... Ինչպէս ընտրել, երբ այս ամբողջին համախմբումն ես ու պիտի մնաս ուսանողներուդ համար, որոնցմ իւրաքանչիւր յատուկ կարեւորութիւն ուներ քեզի համար, որոնցմ իւրաքանչիւրին մասին հետաքրքրութիւնդ երեմս անակնկալի կը բերեր զիս, երբ կը յիշեիր Յայագիտականի իիմսարկը աւարտելէ ետք երբեք քեզի հետ կապ չհաստատած անձերն անգամ ու անոնց մասին լաւ լուրեր կը պահանջէիր...

Եթէ կարենայի խսկապես ընտրել, պիտի ընտրեի անգամ մը եւս դիմաց կանգնիլ եւ ըսել... «Պարոն, տագլասապի մէջ եմ, ի՞նչ ուղղութիւն կու տաս»: Ու լուր պիտի լսէիր զիս տագնապեցնող, հոգիս խռովող եւ միտքս տանջող հարցերը: Ազա, լսածներուդ լոյսին տակ դէմքիր վոյ ուրուագնուած արտայայտութեամբ մը պիտի նայէիր ինձի, պիտի բարձրացնէիր աշ ձեռքդ՝ բութամատդ ու ցուցամատդ իրար միացնելով ու ըսեիր.

- Յիմա նայէ, հետեւեալը կայ...

* * *

Ամբողջովին ուրանալով, որ քու սիրեցեալ գիւղիդ՝ Այնձրի հողը գրկած է քեզ արդէն, կը շարունակեմ նաւարկել ծովուն վրայ մէր յիշատակներուն՝ միտքս եւ սիրտս արժէքնորով օրինած:

Առաջին հանդիպում...

Համազգայինի նշան Փալանձեան ճեմարանի պատմական, գեղեցիկ ու խորհրդաւոր շրջափակին մէջ ենք Յամազգայինի Յայագիտակայի տակ ան բարձրագոյն հիմնարկի աղջկնեռով, մեր ուսանողական խենթութիւններուն եւ չարաճճիութիւններուն «կը հետեւին» Լեւոն Շանթըն ու Նիկոլ Աղբալեանը, քիչ անդին Բարսեղ Կանաչեանն է, որ

երաժշտական իր աշխարհին մէջ տարուած կը թուի: Անոնք մէր ամենօրեայ «ընկերներ»-ի են՝ ականջալուր ու ականատես մէր ուրախութիւններուն, գանգատներուն, տիրութիւններուն, յուզումներուն, ուսանողական փոքրիկ դաւերուն, ներքին անհամածայնութիւններուն եւ կնքուած հաշտութիւններուն:

Այդ խորհրդաւոր տարածք մուտքդ տարբեր կշիռ եւ լրջութիւն կը բերէ իրեն հետ, այդ մթնոլորտը կը տարածուի նաեւ մէր վրայ, եւ խսկոյն կը փորձեսք աւելի պատշաճ կեցուածքի մէջ ըլլալ... Դէմքիդ վրայ ո՞չ մէկ խստութիւն, ո՞չ մէկ խոժոռութիւն, այլ ժպիտ՝ մէր անլուրզ վիճակըն լուրջ փոխանցուելու մէր անյաջող փորձին ի տես, թէ՞ ընդհանրապէս քու նկարագիրիդ յատուկ դրսեւորումով, այդ օրերուն չէինք գիտեր:

- Պողոս Սևապեանն է, - կը յուշէ մեզմէ դասարան մը բարձր ուսանողներէն մէկը:

Անորոշութեան եւ շփոթի տրամադրութիւն մը կը տարածի պայծառ արեւու ճառագայթներուն եւ մէր միշել, կարծես չենք գիտեր՝ ուրախանա՞լ, թէ՞ տիրիլ, մէծ գրագետն մը դասեր առնելը արդեօք դրական, թէ՞ ժխտական ձեւով պետք է ընկալել: Յաւանաբար ծանր ըլլայ մթնոլորտը, դանդաղ անցնին ժամերը, տարիներու վաստակդ, աշխատանքդ, ազգային ու գրական ուրոյն գործունեութիւնդ յաւելեալ լրջութիւն տաս դասապահերուն ու կաշկանդեն մեզ...

Մինչ հարցումներու շարքը կը շարունակէ երկարիլ, եւ մենք յաւելեալ թափ կու տանք մէր երեւակայութեան.

- Ծատ հաճելի կ'ըլլան իր դասապահերը, դասաւանդման իր ուրոյն ձեւն ու ոճը ունի, պարզ, անմիշական անձնաւորութիւն մը, - կը շարունակէ այդ ծանօթ-անծանօթը մեզի ներկայացուցած ուսանողուիին:

Խօսքը շուտով գործով կը հաստատուի, քեզի հետ անցուցած մէր երկու տարեշրջաններուն վայելքն ու հպարտութիւնը ուսկեայ շղթայի մը նման կու գան աւելնալու մէր կեանքի ընթացքին վրայ, ուր իւրաքանչիւր օղակ կը կրէ քու դրոշմդ, կեանք կ'առնէ քու մատներուդ շաղախումով, կը բարախէ քեզմէ մեզի հասնող ներուժով, կիրքով, կը փայլի ուսանողներուդ նկարագիրին հոգածութիւն ուրոյն հոգածութիւնը:

թեամբ, սիրով եւ քաջալերանքով։ Իւրաքանչիւր դասապահ մեծապէս կը տարբերի նախորդն, արդարեւ, ամեն անգամ քու գանձարանէդ բազմազան արժեքներ կը հրամցնես մեզի, մեր ծերքն սեղմած՝ պտոյտի կը տանիս գրականութեան բազմաթիւ փողոցներով, կը պեղես մեզի իսկ անծանօթ կամ մեզմէ թաքուն մեր ներաշխարհը, հոնկէ դուրս կը բերես մեր գրելու ունակութիւնը եւ մեզ զարմացնելով՝ մեզի կը մատուցես քեզմով ծաղկող մեր գրիչն կեանք ու ոգի, մարմին եւ շունչ առնող մեր ստեղծագործութիւնները։ Այլեւս կը դադրիս Պողոս Սնապեան ըլլալէ, այլ կը դառնաս Պարոնը, մեր Պարոնը։ Մենք ալ կը սկսինք քեզ իբրեւ դասախոս ունենալու ուրախութիւնն ու հպարտութիւնը փայփայել եւ քեզ վայելել իբրեւ սիրելի բարեկամ, մեզ կաշկանդող պատնշերը քանոել պահանջող օշականեան ուժ, ինքնավստահութեան սերմերը նետող վարուժանեան սերմնացան։ Ու տակաւին... մեր իւրաքանչիւր յաջորդութեան, գրական լաւ փորձի, կարդացուելու արժանի գրախօսականի համար ուրախացող առաջնորդը, որուն բարութեան կը Վստահելիք նաեւ մեր սխալներուն նկատմամբ ներողամտութիւնը, մեր թերութիւնները գիտակցաբար անտեսելու առաջնութիւնը, եւ իհմնականը՝ հակառակ ամեն ինչի մեջմ ժպիտով մեզ ընկալող Պարոնը։

Մեր վկայականաց բաշխման հանդիսութեան աւելի լայնած էր ժպիտդ, առաւել լուսաւոր կը փայլեին աչքերդ, հպարտ էիր մեզմով։ Եկած էիր ո՛չ միայն ուսուցիչի, այլ նաեւ ինգեւոր հօր հարազատութեամբ եւ սպասումով, կը հետեւէիր իւրաքանչիւրիս շարժումին եւ մեզ շնորհաւորած պահուդ չէիր մոռնալ յիշեցնել։ «Ծարունակեցեք գրել, ստեղծագործել, պատուել եւ նորեն թուղթ մրոտել...»։

Վերջին հանդիպում...

Մահեղ երկու օր առաջ էր, իհրանդանոցն էինք, խօսեցանք տարբեր նիւթերու մասին, հակառակ առողջական ծանր վիճակիդ, տակաւին մտահոգ էիր հայութեամբ, Յայաստանով, ազգային հարցերով։ Պայքար կը մղէիր մահուան ու կեանքին դեմ միաժամանակ, տակաւին կառչած էիր կեանքին, ծրագիրներ ունեիր, բազում տուածիդ կողքին դեռ շատ աւելի գրելիքներ կային, սակայն մարմինդ սկսած էր դաւաճանել քեզի, ինչ տագնապներ յաղթահարած մարմինդ ա՛լ հակասութեան մեջ էր դեռ երիտասարդ, տակաւին ուժգին բարախող, կեանքով տրոփող, կեանք ու յոյս ճառագայթող սրտիդ եւ հայ գրականութեան պատմութիւնը հարստացելիք ինչ գանձերով լի ուղեղիդ իւտ... Բաժանումի պահուն ձեռքդ սեղմեցի, ըսի՝ «Պարոն, նորեն կու գամ»։ Սովորականը տարբեր սեղմեցիր ձեռքս, երկա՞ր, նոյնիսկ շուրջու եղողներուն ուշադրութիւնը գրաւելու չափ, եւ ըսիր. «Եթ եւ չգամ, այն ատեն դուս կու գամ...»։

Ցացուեցայ, սակայն չուզեցի պատգամը հասկնալ, մերժեցի հաւատալ, որ այլեւս պիտի զլացուի ինծի կրկին քեզի այցելու, դարձեալ ծերքդ սեղմելու եւ՝ «հը, ի՞նչ կայ չկայ» հարցումիդ ի պատասխան քեզի ինսկէ ինսկէ լուրեր փոխանցելու առիթը։ Ինչպէս հաւատայի, որ ատիկա մեր վերջին հանդիպումը պիտի ըլլալ՝ քաջութիւնը պակսեցաւ՝ քու առյաւտը բաժանումիդ մասին մտածելու անգամ, թանկագին Պարոն։

Անգամ մը եւս չէիր սխալած, վերջին անգամ ըլլալով՝ կրկին ճիշդ էր... Ես չեկայ իհրանդանոց, դուս եկար՝ ոչ ֆիզիքապէս, սակայն հոգիովդ, հմայքովդ, բարութեամբդ, մեծութեամբդ եւ վեհութեամբդ։ Եկար.... բայց աներեւոյք։

Իմ եռլթեանս մեջ դոռշմուած ՄԱՐԴ-ու ու ՅԱՅ-ու տիպարդ արդէն դադրեցաւ Փիզիքապէս կողքիս ըլլալ՝ խոր վիշտի մեջ ծգելով քու իսկական արժեքդ գիտցողներն ու քեզ անշահանդորէն արժեւորողները։

Քեզի նման անձերու մահը ինքնաբերաբար կարելի չէ տարիքի կապել, այլ քու առյաւտը հեռացումդ կը դիտուի քեզմով ստեղծուած այն ահաւոր դատարկութեամբ, որ քիչ

քիչ աւելի տիրական, աւելի զգալի եւ աւելի ահաւոր կը դառնայ...»

* * *

Մինչ քեզի իւտ կը շարունակեմ «ևաւարկութիւնս», պատկերասփիլուն կը հնչէ Վահան Տերեանի երգի վերածուած բանաստեղծութիւնը, եւ միտքս ու հոգիս կանգ կ'առնեն տողի մը վրայ... «Անունդ թող փարոս լինի ինձ»...

Կը կառչիմ տողին, ներքին ալեկոծում մը կը խօսվէ հոգիս, եւ ի սրտէ կը փափաքիմ քեզ դիմացս ունենալ եւ վերջին անգամ ըլլալով թախանձագին ինդրել, որ ըլլաս իմ փարոսս, որպէսզի թէ՝ մարդկային կեանքին մէջ, թէ գրական աշխարհին մէջ չմոլորիմ, քեզ ունենամ իբրեւ տիպար ու պատգամ, անունդ պահպանեմ իբրեւ լոյս ու յոյս...»

«Այսօր թերեւս միայն քեզի պէտք ունեի, միայն քեզի, քեզի՛։ Եւ ուրիշ ո՞վ կրցած է անտանեին մոռցնել, ո՞վ կրցած է յագեցնել ժամանակ առ ժամանակ ու այս ժամուն զիս մրրկող ծարաւը, ուրիշ ո՞վ կրցած է վայելքեւ յետոյ անմիջական ժարաւներ բորբոքել սրտիս ու իր զօրութեամբ բուժել վայելքին յաջորդող ձանձրոյթը»։ Այս խօսքերը սպիտակ թուղթին կ'ուղղես՝ «Կորստեան թոյներ» գիրքիդ մէջ, իսկ այս տողերը այսօր ես կ'ուղղեմ քեզի, թանկագին Պարոն, դուս, որ ուսանողներուդ եւ թուղթին միջեւ բարեկամութեան ու հաշտութեան կնքման մնայուն կնքահայրը դարձար, դուս, որ յիշեցուցիր մեզի, որ գրականութեամբ մարդ կը ծարաւնայ, կը յագենայ, կ'ապրի ու կը յաւերժանայ, ինչպէս դուս... ԱՆՍԱՌ ՊԱՐՈՆ...»

Տարածուած լուրիս իսկութիւնը ստուգելու լծուած եմ՝ արցունքը աչքերուս, թախիծը սրտիս:

Ծուկներ կան այն մասին, որ Պարոնը «Ազդակ»-ի յարկին տակ՝ մեր գրասենեակին կից գտնուող գրասենեակին մէջ «պիտի չբնակի» այսուհետեւ...»

ՅՈՒՆԻՍ 2014

ՆՈՐԱ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

ՅԱՄԿՅԱԳԻՐ

Խորագոյն վշտով ցաւակցում ենք սգակիր մեր հարագատներին, ողջ հայ ժողովրոյին, մեծանուն մեր բարեկամի, հայի ու մտաւրականի՝ Պողոս Սնապեանի մահաւան կապակցութեամբ։

Անսասան այն կամուրջը, որ կառուցել էր ողջ կեանքի ընթացքում եւ անցուդարձ ապահովել Յայաստանսկիւթիւնը գրական-մշակութային եւ հասարակական յարաբերութիւններին, ճանաչելի է եղել անկախ պետականութեան ու հայրենիքի ապագան լուսաւոր ափերում տեսանելու հայրենանուեր իր տքնանքում։

Յաւատացած ենք, որ այսուհետեւ էլ հայրենաշունչ մտաւրականի կամրջում իր երկնային կեանքում եւս կը շարունակի ծառայել մեր մշակոյթի ու գրականութեան, համայն հայութեան պայծառեցումներին՝ ինչպիսին իր սիրտն էր եւ որպիսին հենց

ինքն էր՝ հայրենեաց զիսուոր Պողոս Սնապեանը։

ՅՈՎԻԿ ՅՈՎԵՅԵԱՆ

Յայաստանի Յանրապետութեան մշակոյթի վաստակաւոր գործիչ, բանաստեղծ

«ՊՂՏՈՐ ԶՈՒՐԵՐ»-ՈՒ ՎԵՐԶԻՆ ԶԱՆԳՈՎ...

Եկեղեցոյ զանգին ծայնը չէր, որ զիս հրաւիրեց համակարգիչս առաջ, ոչ ալ պարտականութեան մը համար առաջնորդուեցայ սեղանիս վրայ գտնուող այդ գործիքին, այլ պարզապես, զգալով ներքին մղում մը հաղորդակցման, որուն, դժբախտաբար, առաջին անգամն է, որ իմ Պարուն պիտի արձագանգե «լուելեայն», առանց իր խօսքը փոխանցելու ինձի. նոյնիսկ սպասուած ժպիտն անգամ պիտի չտեսնեմ դէմքին...

Ընսութեան համար վերջին աշակերտս կանգնած էր դիմաց եւ ընթերցանութեան համար լրացուցիչ հարցումներ կ'ուղղեի, երբ եկեղեցոյ զանգին հետ դող մը անցաւ մարմինես. նիշը դրի եւ ուսուցչարան վերադարձիս լսեցի...

Վերջին զանգին հետ «Վերջին դասը» կարծէք ինչած ըլլար...

Աճապարեցի տուն վերադառնալ, մտածումներս այնքան խառնուած էին իրար, հալածանքէ մը փախուստ տուողի պես խելագար քայլերով: Նստայ գրամեթենայիս առջեւ եւ փորձեցի «ուրիշ մարդ դառնալ» (ինչպէս դուք կը պատուիրեիք). չաշողեցայ ուրիշ մը ձեւանալ, որովհետեւ իրականութենեն անշատումի ելքը չգտայ: Չաշութիւնս հեռացաւ կարծէք պահ մը. շոգիացաւ. չմնաց. սակայն մօտիկ անցեալին քաշութիւնս էր մղիչ ուժը, որ զիս ուղղեց ձեր տունը, ապա՝ հիւանդանոցի հսկողութեան սենեակը. երբ ուրիշներ արդէն յանձնուած էին գեղեցիկ պատկերով մը վերջ տալ իրենց երազներու բախումին, ես տարբեր մղում ունեի՝ գալ, խօսիլ, պատմել, դուրսի աշխարհը ձեզի մատուցել. ինչ որ յաճախ կ'ըլլար մեր տեսակցութիւններուն մեծ մասը՝ անցեալին դեպի ներկայ փութացող ըսելիքներով գեղուն...

Մեր վերջին հանդիպումը հսկողութեան սենեակին մէջ էր. դուք՝ գիրքերու փոխարէն շրջապատուած էիր սիրտի, ճնշումի ու տարբեր տեսակի գործիքներով. դուք մտահոգ էիք ձեր առողջութեամբ, երբ շատ մեծ վստահութիւն ունեիք դեղերու ու բժիշկներու արագ դարմանումին. քաջալերեցի՝ ըսելով. «Պարոն, այստեղ եղողը շա'տ արագ կը բուժուի, որովհետեւ ամեն երկվայրկեան դեղ կրու տան, կը հսկեն, որ դուք արագ պիտի ապաքինիք»: Այս խօսքերս աւարտելով աճապարեցի դուրս գալ սենեակին, վերջին անգամ մըս ալ նայելով ձեր աչքերուն. չսպասեցի պատասխանի, բայց ժպտեցաք, եւ դուրս ելայ «ցտեսութիւն» ըսելով ձեզի...

Կը վերադառնայի տուն, բայց միտքս տակաւին կը մնար այստեղ՝ այդ դաժան սենեակին մէջ. կը մտաբերէի քիչ առաջուան կեղծ ժպիտս, երբ բուռն փափաք մը ունեցած էի յեղափոխելու այդ սենեակին տգեղութիւնը, ոտքի հասելու Պարունը ու զիսք բերելու իր նախասիրած Այնճարի պատիկ քառակուսի ընթերցարանը, իբրեւ գրականութեան փոքրիկ լսարան:

Ազքիս առջեւ կը պատկերէի մօտիկ անցեալը՝ մեր լսարանի դասերը, Պարունին խորհուրդները, դադարներուն մեր մտերմիկ խօսակցութիւնները, հայրենական կարօտներն ու «ինչ պիտի գրես»-ի յորդորները, նաեւ՝ իինգ հարիւր տարւան ընթացքին ի՞ր ըսելիքները...

* * *

Դասի մէկ պահուն, երբ կը փորձէի ձեզ համոզել, որ ձեր պահանջած գրութիւնը կրնայ ուշանալ բազմազբաղութեանս պատճառով, դուք յամաօրէն կրկնեցիր հետեւեալը.

- Լաւ է, որ կը խոստովանիս, թէ այսքան ըսելիք ու կարդալիք ունիս. կարծեցիր դիւրի՞ն բան է գրականութեան ուսանող ըլլալը, ինձի աշակերտ ըլլալի... ես ձեր ջուրը պէտք է քամեմ, ձեր վրայ կոխսկուեմ, ինչպէս հողը, որպէսզի լաւ բերը տաք, ու ես ձեզմով հպարտանամ, նոյնիսկ ճամբան քալած ատենս...

Ու ես ալ չկրցայ ժպիտս զապել, ըսի.

- Յիմի բասբըրդդ ձեռքդ կը տամ... - Եւ որքան խնդացինք:

Միշանցքին մէջ կամ լսարանը մարդ հալածողի պես կը փնտռէի զինք, աւելորդ հատուած մը կաղղացած ըլլալու կամ հարցումի մը համար. (նշեմ, որ ինք դասապահեն մօտ կես ժամ առաջ այստեղ կ'ըլլար, թուղթերու ու գրութիւններու մէջ ինքզինք թաղած). կը սպասէի պատասխանի. գլուխը վերցնելով կը նայեր երեսիս, կը հաներ ակնոցը ու կը սկսէր մանրակրկիտ բացատրութիւն տալու, միտքիս մէջ հարցումի կամ շփոթի ալիքը չեզոքացնելու նպատակով. աւելին՝ այնքան հարուստ տեղեկութիւններ հաւաքած կ'ըլլայի, որ կարծէք հերոսամարտի մը յաղթանակը ապահոված ըլլայի:

Քետզհետէ նկատեցի, որ իմ մէջս ալ բան մը յեղաշրջուած էր. ազատ վայրկեաններուս անպայման կ'ուղղուէի գրադարան ու բան մը որոնողի պես աչքս կը պտտցնեի տարբեր դարակներու վրայ, կ'երկարէի ձեռքս ու հազիւ տասը-տասնինգ տող կաղղացած՝ կը լսէի ընդմիջումը աւարտող զանգին ծայնը. գիրքը գոցելով կը դնէի տեղը: Գրադարանապետուին՝ նկատելով գիրքերու հանդեա սերս, առաջարկեց վերցնել որեւէ մէկը ու շաբաթ մը ետք բերել զայն: Ուրախութիւնս մեծ էր, սակայն ո՞ր մէկը ընտրելի. տիրութիւն մը իշաւ հոգիիս, որովհետեւ գիրքերը լաթակազմ կողքով գրեթէ նման էին իրարու, իսկ գիտցած գրութիւններս ալ արդէն տունը ունեի: Պահ մը մտածեցի երթալ Պարունին քով ու հարցնել գիրքի մը անունը, բայց... թերեւս զայրանար... Լաւագոյն ձեւը՝ կարդալ ու ապա ցոյց տալ կարդացածս: Որոշումս գործնականացուցի. ութառունական թուականներու «Բագին» մը առի ու դուրս ելայ գրադարաննեն:

Անհամբեր էի. գիտէի, որ մեր ուսուցիչը գրագէտ է, երկար տարիններու խմբագիր, անունս ալ կարդացած էի բովանդակութեան մէջ. ուրեմն պէտք էր կարդալ իրմէ գրութիւն մը: Բարեբախտաբար այդ օրը դասերս շատ չէին. մտայ անկողին՝ «Բագին»-ի թիւը ձեռքիս: Բովանդակութեան մէջ՝ Պարունին անունը, որուն դիմաց գրուած էր՝ «Պղտոր ջուրեր»: Շատ սիրեցի վերևագիրը՝ «զարնուցաւ ներաշխարհիս» (ի՞ր բառերով). մնացած անունները չկարդացի. եջը բացի ու սկսայ կարդալու. կը յափշտակէի տողերը: Բառերը վերջացան, բայց պատմութիւնը իր աւարտին չէր հասած. մնացեալ եցերուն մէջ ալ վնտուեցի, բովանդակութեան ալ. չկար մնացեալը. լուր էի. շառժումներս դադրեցան. դիմացս կը յայտնուէր ուսուցիչը, որ միշակութիւնը կը մերժէր եւ խստապահանջ իր հայեացքով՝ բացառուելու յամառումը կը շեշտէր ուսանողներուս վրայ. իսկ այս տողերուն մէջ՝ գրագէտն էր, որ կարդացողը շնչահեղձ ըսելով, սրտի արագ բարախումով տարբեր կեանք մը կը փառաբանէր, լոյսի բերելու հոգիի թաքուն ծալթերը:

Զանգը հնչած էր. լսարան էինք. դարձեալ Պարուն էր մեր դիմաց. կը խօսէր ու կը վերլուծէր, կը շեշտէր, ծայնը կը բարձրացներ... կը լսէի զինք, անոր ծայնը կ'արձագանգէր ականջներուս մէջ, սակայն ոչ սիրտիս, ոչ երակներուս եւ ոչ ալ միտքիս անուրջին. կը պատկերացնեի զինք միւս դերին մէջ, երբ ընթերցողը յանձնուած էր իր խօսքերուն, կը հետեւ իր երթեւեկին, մտերմութիւնը կ'ապրէր «Պղտոր ջուրեր»-ուն, երբ յանկարծ ցւուցաւ՝ զինք տեսնելով սեղանիս առաջանած:

- Ներողութիւն Պարուն, զինք մեղմ ծայնով:

- Մտածումներուդ մասին գրէ՝ ու վաղը բե՛ր, զինք ու զնաց սեղանին վրայէն իր թուղթերը հաւաքելու:

Դասարանին մէջ մնացած էինք միայն ինքը ու ես:

Յաջորդ օրը, այս անգամ տնտեսացող քայլերով, ներկայացայ իրեն. դեռ տասը վայրկեան կար զանգին. ձեռքս երկա-

րեցի ու յանձնեցի գրածս. բացաւ թուղթը ու բարձրածայն կարդաց.

- «Պղտոր ջուրեր»:

Նայեցաւ դեմքիս, աչքերուս, ու իր շեշտակի նայուածքին մեջ նշմարեցի ժպիտը, որ առաջին անգամ ոլլալով կը շողար դեմքին: Ծրթեներս դողացին, թուրս մեծ դժուարութեամբ կուլ տուի, փոքրիկ ժպիտ մը նշմարեկի եղաւ կարծեմ դեմքիս եւ արագ քայլերով միացայ ընկերներուս:

Այդ պայծառութիւնը ես տեսայ տարիներ շարունակ մեր իւրաքանչիւր հանդիպումին, եւ խստութեան հետ միածուլուող ժպիտը երբեմս զիս առաջնորդեց, հալածեց ու տակաւին կը շարունակէ ալ այդպէս...

Սիրելի՝ Պարոն,

Աքովեանի պողոտան ձեզի պիտի կարօտնայ... Էաւ կը յիշեմ երբ Գրողներու համագումարի առիթով Յայաստան եինք, գիշերային Երեւանի խաղաղ Երկինքին տակ, հայրենի

իողին փառքն ու ջուրը վայելելով, Արամեան տիտանով ու Ռուբեն փաշայի «պարտադրանքով» նուաճուած իողին ուժն ու գաղտնիքը ապրելով՝ միտքի անշատումով մը բարձրածայն կրկնեցիք ձեր սիրելի ուսուցիչին կտակը՝ «Վերստին զիս հայ ստեղծե»...

3.4. Ներեցէք պարոն, Եթէ այս տողերուս մեջ փախած ըլլան աւելորդ սսորակէտ մը, բառ մը, բայց զիտցէք, որ խոր շունչով արձանագրած եմ կարգ մը յիշատակելի պահեր, արցունքով ու ժպիտով վերարտադրած եմ զանոնք, երբեմն գրական շունչ փէելու անոնց վրայ ու «համով»՝ ինչպէս միշտ կ'ուզէիք, որ հնչիւններուս մեջ հարազատ ապրումներս հոսին...

Գրականութեան վերջին ուսանողներեն՝
ՍԱԼԲԻ ՔԻՒՐՁԵԱՆ-ԹԱՇՃԵԱՆ

ՊՈՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ԱՆՄԱՀՆԵՐՈՒՆ ՄԱՀ...

Ամեն ատեն, երբ սիրելի մը բաժնուի կեանք կոչուող այս ժամանակաւոր պայքարեն ու հանգիստ ննջե իողին տակ՝ իր հոգին խաղաղած, հոգիս կը խռովի... կը ցաւի, հիլէ մը կ'ելլէ ու կ'երթայ հարազատիս հետ: Այդ պահը կ'ապրիմ հիմա՝ ի լուր Պօղոս Սևապեան անուն մօրեղբօրս մահուան:

Պօղոս Սևապեան...

Ծանօթ անուն եղաւ թէ՝ Յայաստանի եւ թէ մանաւանդ սփիւռքի մեջ: Գրաքննադատ, ուսուցիչ, յեղափոխական, գրագէտ եւ շատ ուրիշ բաներ. այդ մասին շատ կը գրուի դեռ. իմ այս Երկտող պարզապէս հոգիի պարտք մըն է՝ որպէս ոգեղին խունկ իր շիրմին:

«Ճունը» մեռաւ... Եթէ Երբեք այդպէս եր, «դուն այդ շունս եիր», որ իր սուր հոտառութեամբ փնտուց հայ շունչը, հայկականութիւնը, մշակոյթը: Եթէ Երբեք կեանքդ պայքար մը եղաւ մեր յեղափոխութեան համար, այդ մեկը ժառանգած էիր «Փետայի» հօրմեդ... Եթէ Երբեք թոյլ չտուիր, որ վատոգի, կարմիր օտարներ մօտենան մեր սրբութիւններուն, ըլլան անոնք արեւմտահայ թէ արեւելահայ... Պետք է սգանք ուրեմն քու մեծ կորուստդ, որովհետեւ այսօր արեւմտահայ գրականութեան խիզախ պաշտպանը մտաւ գերեզման:

Կաստակովդ, ծգած գործերովդ անմահութեան գացիր, գիտենք... Բայց եւ այնպէս, անմահներուն ալ մահը կու գայ ատեն, երբ անոնց գործը շարունակող չկայ:

«Ճուներ» շատ կան... Մեզի պակսողը խիզախ գամփռներն են այս օրերուն: Սխալին, սուտին, միշակութեանց դեմ դնող գամփռները:

Կստահ գիտեմ, հիմա շատեր շունչ պիտի քաշեն. իրենց գործեն հաշիւ պահանջող չկայ... Իրենց բանագողութիւնը եւ միշակութիւնը մեջտեղ հանող չկայ: Իրենց խարիսուլ նաւը աւագներուն մեջ խրող չկայ... «Ես իմ անուշ Յայաստանի» Երգողը չկայ... ծայրայեղ հայը չկայ...

Այս ամենը՝ իր կարգին... Որպէս մարդու՝ իր կեանք եղաւ տառապանքի կեանք մը: Ինչե՛ր չտեսաւ... Իր սերնդակիցներուն հետ ճաշակեց ամեն լեղի դառնութիւնն, գաղթականութենէն մինչեւ «Ժառանգաւորաց»-ի գիշերօթիկ կեանք: Գիշեր-ցերեկ աղօթողէն մինչեւ գիշեր-ցերեկ հայհոյող, պայքարող յեղափոխական:

Այս՝ ինչ խօսք, ազգը նայեցաւ իրեն, բայց եւ այնպէս իրը մնաց համեստ պանիր-հացը: Սահեանի բառերով՝ «Ոչ կարգին տուն ունեցաւ, ոչ ալ կարգին անտուն մնաց»: Աշխար-

հով մեկ ման եկաւ, Պուրճ Յամուտի իր տնակը միշտ փնտուց: Ռմբակոծում, պատերազմ, վիշտ արգելք չեղան իր շատ սիրելի «Բագին»-ի կրակը վառ պահելուն: «Բագին»-ի արժանի քուրմը եղաւ Երկար ատեն: Եթէ «Բագին»-ը մարի եւ իր գործը չշարունակուի, այս ատեն է, որ ան կը մեռնի:

Եղան մարդիկ, որոնք բար նետեցին, կից գարկին... Ինք խոճաց անոնց, եւ իր միսիթարութիւնը գտաւ կարդալուն, պրատերուն, գրելուն մեջ, ինչպէս ինք պիտի ըստը. «Իմ տոքթորաս գիրն է, գրականութիւնն է, հայագիտականի աշակերտներուն՝ հայ գրականութեան հանդեպ յարգանք ու սեր պարտադրելն է»:

Այս բոլորին մեջ, իր այնքան պաշտելի կողակիցին՝ Աղաւնիին դերը քիչ չեղաւ: Կրդէն դժուար է հայ կին ու մայր ըլլալը ինքնին, նոյնքան եւ աւելի դժուար է յեղափոխական, կեանքով ու Երանդով լեցուն գրագէտի մը կինը ըլլալը: Յասկցողը գիտէ... բայց ան համբերութեամբ տարաւ իր ընտրութիւնը եւ իր ամուսնոյն կողքին եղաւ միշտ, կեանքի ամենադաժան ու դժուարին օրերուն անգամ, հարսանիքի առաջին շուրջպարեն, Կարինեի, Թամարի, Գալէի ուրախառիթ ծնունդներէն մինչեւ հիւանդանոցի մնաս բարովի վերջին համբոյրը:

Երբ անցեալի պատանեկան գրական փորձերս իրեն կը յանձնէի որպէս քննադատ եւ կ'ուզէի որ խիստ ըլլար անոնց նկատմամբ, ուրախ, բարի, մօրս ժպիտը յիշեցնող ժպիտով մը կ'ըստը. «Գրէ... մի՛ կենար... մի՛շտ գրէ... շա՛ն գրէ...»: Կարծես հոգեկան ուրախութիւն մը կ'ապրէ տեսնելով իր ըրոց որդույն գիրի, գրականութեան հանդեպ տածած սերը: Պիտի ուզէր լսել օր մը, որ մարդիկ ըստին՝ «Զեռիին քաշեր է»... Օր մը կ'ըստն, քեռի՛... Կեանքի պայմանները ինձի ուրիշ, օտար ճամբաներով տարին... կը գտնեմ ես կրկին դեպի շիրիմդ տանող նեղ, քարքարոտ գիւղիս ճամբան եւ կու գամ մոմ մը վառելու խոնարի անմահներու յատուկ համեստ շիրիմիդ՝ ըստիով. «Աղքատներուն աւանդութիւնը կը շարունակուի»:

Պիտի ուզէր քու այնքան սիրած «Վերջը յաջորդիւ»-ով վերջացնել, բայց այլեւս ո՛չ վերջ մնաց, ո՛չ ալ յաջորդ...

Յողը թեթեւ գայ վրադ:

ՍԵՒԱԿ ԶԵՆՏԻՐՁԵԱՆ, ՍԵՒԱՉ

ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ

Մեր հայ իրականութեան մեջ նօսրացած էն շարքերը մեծութիւններուն, եւ եթե երբեք ՄԵԾ-եր գոյութիւն ունենան, ապա պետք է գուրգուրալ անոնց վրայ, վառ պահել անոնց յիշատակը ըստ կարելոյն, ծանօթացնել անոնց դաւանած արժեքները եւ յաչ հասարակութեան՝ ի ցոյց հանել անոնց մարդկայնական արժեքները:

Անձնապես ինձի համար մեծութիւն մը եր կեանքիս ընթացքին պատահականութեան մը բերումով քանի մը ամիս գրականութեան դասախոսս դարձած Պողոս Սնապեանը: Սակայն այս հակիրճ տողերուն մեջ քանի մը անդրադարձումներով պիտի փորձեմ լուսարձակները սփուր ոչ միայն Պարոնի (այս բառով կը խտանար իր բնութագրումը իր ուսանողներուն կողմէ) վաստակին վրայ՝ իբրեւ գրականութեան դասախոսի, գրողի, գրաքննադատի, գրականագետի, խմբագիրի եւ մտաւորականի, այլեւ պիտի շանամ այս զանազան դերակատարութիւններուն ընդմեջն վեր հանել Սնապեանի մարդկայնական տիպարը: Ինք իր կեանքին մեջ կատարած եր վիթխարի աշխատանք, բաւական մեծ աշխատանք ալ տակաւին կը սպասէր իր լրումին: Գուցէ իր ուսանողները ըլլան մէկական ատաղճներ այդ վիթխարի գործը շարունակելու, ո՛վ գիտէ. ինք եղաւ հաւատաւոր աշակերտ Մեծն Օչականին եւ իր կարգին հասցուց հայ գիրին նկատմամբ հաւատաւոր աշակերտներ, ուստի տարակոյս չկայ, որ դրոշակը բարձրացնող պիտի ըլլայ անպայման:

Ինչպես ըստ ուրեմն, ասիկա ներկայացում պիտի չըլլայ դասախոսին, գրողին, իրերու բերումով՝ նոյնիսկ սենեկակիցին, այլ այդ դերակատարութիւններուն ընդմեջն՝ գլխագիր ՄԱՐԴՈՒ:

* * *

Յամագգայինի Յայագիտական բարձրագոյն հիմնարկին երկրորդ տարուան ուսանող էի, 1997-1998, երբ առաջին անգամ ըլլալով լսեցի, որ հիմնարկի եռամեայ ուսումնառութեան գրականագիտական բաժանմունքին համար իբրեւ հայ գրականութեան հիմնական դասախոս պաշտօնավարելու իրաւորուած է «Բագին» գրականութեան եւ արուեստի հանդեսի բազմամեայ խմբագիր պարոն Սնապեանը: Ափսուսացի, որ մսայուն իր դասերուն ներկայ չեմ կրնար ըլլալ, որովհետեւ հայոց պատմութեան բաժինը ընտրած էի, բայց փափաքեցայ, որ իբրեւ ազատ ունկնդիր իր դասախոսութիւններուն ներկայ գտնուիմ գոնէ առաջին կիսամեակին:

Այդպես ալ եղաւ: Այդ քանի մը ամիսներու վերջաւորութեան, ինչպես գրականագիտական բաժինի բոլոր ուսանողները, նաեւ ես, ստանձնեցինք հայ մշակոյթը եւ գրականութիւնը յուզող նիւթի մը շուրջ աշխատանքներու ներկայացումի պարտականութիւն: Առաջին անգամն էր հայագիտականի իմ ուսանողութեանս ժամանակաշրջանին, որ նմանօրինակ ուսումնասիրական աշխատանք մը կը ստանձնէի: Պարոն Սնապեանին թելադրանքով իմ ստանձնած նիւթս կը վերաբերե ուղղագրական բարենորդման հարցին կամ այսպես կոչուած արեղեանական ուղղագրութեան: Նիւթ մը, որուն եցեր եւ եցեր տրամադրած էր «Բագին»-ի մեջ:

Կը յիշեմ, որ իր անձնական արխիւէն պարոն Սնապեանը ինձի տրամադրեց հսկայական գրականութիւն՝ ներկայացումիս պատրաստուելու եւ նաեւ իբրեւ յաւելեալ ընթերցանութեան նիւթ: Ցիս թերթերու պատահիկներ, ուսումնասիրութիւններ, հսկայական յօդուածներ, թեր ու դեմ կարծիքներ: Մէկ խօսքով՝ գլխապտոյտ յառաջացնող բան մը, եւ այս ժամանակ մտովի ես ինձի հարց կու տայի, թէ ինչպես կրցած է այս մարդը այդքան նիւթ հաւաքել: Չեմ գիտեր, թէ այս ժամանակ ներկայացումս ինչպիսի՝ տպաւորութիւն թողուց, սակայն ատկէ ետք գիտակեցայ, որ այս մարդը՝ Պօ-

ղոս Սնապեանը պարզ ուսուցիչ, դասախոս չէ, այլ քիչ մը անդին է այս հասկացողութիւններուն, միայն գիտելիքը փոխանցողը չէ, այլ՝ ուսանողը վեր բարձրացնողը, ուսանողին մեջ գեղեցիկին զգացողութիւնը արթնցնողը:

* * *

Տարիները անցան, նաեւ, ինչպես վերը նշեցի, պայմաններու բերումով սենեկակից դարձանք «Ազդակ»-ի խմբագրութեան յարկին տակ: Յաճախ հայրենի մամուլըն կամ ելեկտրոնային լրատուամիջոցներէն գրական նորութիւններ ալ կը մատակարարէիլոք Պարոնին՝ առ ի հետաքրքրութիւն կամ օգտագործում «Ազդակ»-ի գրական յաւելուածին մեջ:

Եւ օր մը ալ, երբ դարձեալ համացանցին մեջ փնտռուուր կը կատարէի, հարցուց ինձի՝ «ի՞նչ է, գրական ընոյթի նորութիւններ ունի՞ս»: «Երկիր»-ի կայրին մշակութային բաժինը կը զննեի, պատասխանեցի: «Այո՛, պարոն, գտայ: Չեմ գիտեր, եթե այս մարդը կը ճանչնաք, վիպագիր է, անձնասպան եղած է, Վեճի հարացիւ ազդեցութիւնը գործեց Պարոնին վրայ: Չեր սպասէր այսպիսի ցնցիչ լուրի մը: Երբ տակաւին «Բագին»-ի պատասխանատու խմբագիր էր, ձեռնարկած էր վիթխարի աշխատանքի մը՝ ներկայացնել արցախեան ազատամարտին զոհ գացած ազատամարտիկները: Այս ժամանակ ալ կարծեմ Վեճի հարացիւնը կ'աշխատէր Հայաստանի Յանրապետութեան պաշտպանութեան նախարարութեան՝ «Հայ զինուոր» ծրագիրի խմբագրութեան մեջ եւ Պարոնին անզնահատելի օգնութիւն ցուցաբերած էր ազատամարտիկներուն վերաբերեալ տուեալներ եւ գեղարւեստական գրականութիւններու իմաստով: Այդ ատաղձը նպաստած էր, որ «Բագին»-ը հրատարակէր արցախեան ազատամարտին նուիրուած երկու հսկայական բացարձիկ հատորներ, ուր ազատամարտին մասնակցած բոլոր անձերուն ալ ըստ կարելոյն տեղ տրուած էր՝ առանց գաղափարական իստրականութեան:

Պարոնը, երեկուան պէս կը յիշեմ, մինչեւ վերջ ալ չընդունեց այս իրականութիւնը, որ յուսահատած անողոք հիւանդութեան դէմ պայքարէն, գրող մը ինքնասպանութիւն գործէ: Չհաշտուեցաւ այդ երեւոյթին հետ, մինչեւ վերջ հաւատացած մնաց կեանքով մահուան յաղթելու գաղափարին եւ հսկայելեանի պայծառ դէմքը միշտ վառ պահեց իր յիշողութեան մեջ: Այսպիսի մարդ էր պարոն Սնապեանը:

* * *

«Բագին»-ի խմբագիր ըլլալուն ամբողջ ժամանակաշրջանին պարոն Սնապեանին ուշադրութեան կեդրոն եղած է թէ՝ օսմանեան եաթաղանին եւ թէ՝ ստալինեան հալածանքներուն զոհ գացած հայ գրողներուն ու մտաւորականներուն դակատագիրը: Յետագային, այդ մսայուն ուշադրութեան իբրեւ արգասիք, Պօղոս Սնապեան հրապարակէց իր կարեւոր գործերէն մէկը՝ «Երկու սպանդ» խորագրեալ: Կ'ըստ՝ կարեւոր գործերէն մէկը, կատարուած աշխատանքին նաեւ հսկայագիտարանային ընոյթին շնորհիւ, որովհետեւ այդ գործին հրաքանչիւր էշին մեջ, գրական ակնարկին հետ միասին կը գտնենք ամեն մէկ սպաննուած գրողի ու մտաւորականի հակիրճ կենսագրականը:

Այդ սպաննուած գրողներուն եւ մտաւորականներուն ականատես եղած դառնակատագիրը մինչեւ իր եղթեան խորը կը յուզեր պարոն Սնապեանը: Մանաւանդ չէր կրնար ներողամիտ գտնուիլ այն հայ պաշտօնատարներուն նկատմամբ, որոնք կամայ թէ ակամայ ստալինեան հալածանքնե-

րու ժամանակաշրջանին նպաստած էին հայ գրողներու ու մտառականներու մաքրագործման: Այս գծով աև հաւաքած էր Վիթխարի Նիւթ, փաստագրական արժեք ունեցող ուսումնասիրական աշխատանք կատարած էր:

Յաճախ սենեկակիցներուն՝ իմ, պարոն Սնապեանին եւ Կապետ Մանճիկեանին միջեւ խօսակցութեան նիւթ էին ստալինեան հալածանքներու այդ ժամանակահատուածի իրադարձութիւնները, սեւ 1937 թուականին պատահածները: Աւելի ուշ լուցի իմ պաշտօնակիցներուն, որ իր կեանքի վերջին ժամանակաշրջանին պարոն Սնապեանը խիստ դառնացած էր՝ լսելով, որ Երեւանի աւագանին որոշած է Երեւանի մէջ կանգնեցնել Խորհրդային Միութեան այն ժամանակաշրջանի դեկավար դէմքերէն Անսատաս Միկոյեանին արձանը: Վերջինին գծով ուղղակի պատմական փաստեր կան, որ աև հիմնական դերակատար եղած էր ստալինեան հալածանքներուն մէջ, պարոն Սնապեանը քաջատեղեակ էր այդ փաստերէն եւ նոյնիսկ մտադիր էր վերջին՝ լոյս տեսնելիք «Ազդակ գրական»-ին մէջ անդրադառնալ այս հարցին, բայց ափսո՞ս...

* * *

1 մարտ 2008 թուականի յայտնի դէպքերէն ետք, երբ տեսայ, որ իշխանութիւն-ընդդմութիւն լարուածութիւնը արիւնալի ելք ունեցաւ Յայաստանի մէջ, ի տես անվստահութեան այն խոր մթնոլորտին, որ յառաջացած էր հայկական կեանքին մէջ, որոշեցի իմ բոլոր հրապարակախոսական յօդուած-

ներն ու մտորումները ուղղել հայութեան ապրած հոգեւոր ճգնաժամը յաղթահարելու ուղղութեամբ, հայ քաղաքական մտքին մէջ քրիստոնեայ-հոգեւոր բաղադրիչը ներմուծելու ուղղութեամբ, քրիստոնեական պրիսմակէն նորովի հայ գրականութիւնը վերընթերցելու ուղղութեամբ:

Այս ուղղուածութիւնը չէր կրնար պարոն Սնապեանին ուշադրութեան չարժանանալ: Քաջալերեց եւ նոյնիսկ գրականութիւն առաջարկեց: Անձնապէս առաջարկուած գրականութենէն հատոր մը ներկայացուցի «Ազդակ գրական» յաւելուածին մէջ, ինչ որ մեծապէս հրճուեցուց պարոն Սնապեանը: Խատորին մէջ հաւաքուած էին ուսումնասիրական յօդուածներ՝ հայ գրականութեան եւ քրիստոնեութեան փոխադարձ ազդեցութեան մասին: Նաեւ փափաք յայտնած էի ուսումնասիրական աշխատանք կատարելու՝ «Յոգեւոր Միսաք Մեծարենցի քերթողութեան մէջ» նիւթով: Ինչպէս ուսանողութեան ժամանակաշրջանին, այդ առաջին փորձիս մատակարարած էր հսկայական օժանդակող գրականութիւն, նոյնպէս ալ զրաւ այս պարագային, սակայն աւա՛ղ, այդ աշխատանքը այդպէս ալ կարելի չեղաւ ամբողջացնել... պարտական կը մնամ պարոն Սնապեանին:

Ահաւասիկ այս է պարոն Սնապեանը ինծի համար: Ազգային արժեցներուն գորգուրացող եւ զանոնք նոր սերունդներուն փոխանցող անձ, իր ուսանողներուն մէջ հայ գիրին ու գրականութեան կրակը վառ պահող ուսուցիչ, մտերիմ ՄԵԾՈՒԹԵՒՆ:

ԺԱԶ Յ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ

Ամեն անգամ որ «Ճաղոյեան կեդրոն»-ի իր գրասենեանին դուռը թակէի, թաւ ձայնով այո՞ն մէջս Պողոս Սնապեանի առաւօտը կը բանար: Կ'այցելի սովորաբար նոր գրուած բանաստեղծութիւնս իրեն ներկայացնելու եւ իր կարծիք առնելու համար:

Գրուածը մը մէջ կապ մը կ'ուզեր տեսնել հեղինակին եռւթեան հետ: «Գրողը, - կ'ըսէր, - պատրաստ պէտք է ըլլայ իր եցերէն շատերը փացնելու, աշխատանքի ընդմէջն ի վերջոյ ի յայտ բերելու արուեստի չընաղ էջը»:

Սովոր էի յաճախ նոյն բանաստեղծութենես տարբերակներ ներկայացնել: Պահ մը լուր կը կարդար: Երբ տարբերակներէն մէկը քանի մը անգամ կարդար, կը զգայի, թէ այդ մէկը զինք գրաւելու կարողութիւն ունի, եւ սփոփանքով կը համակուէի: Սնացեալ տարբերակները կը վերադարձներ, իսկ այն մէկը կը պահէր «Բագին» ամսագրի կամ (հետագային) «Ազդակ գրական»-ի յաջորդ թիւին մէջ լոյս ընծայելու: Ինծի վերադարձուած տարբերակները չէի փացներ, այլ կը պահէի աւելի ուշ բաղդատելու համար իր ընտրած տարբերակին հետ: Օր մը հարցուցի, թէ ինչ է բանաստեղծութիւն մը յաջող նկատելու իր սեփական չափանիշը, անմիջապէս պատասխանեց, որ երբ կարդար բանաստեղծութիւն մը, ուզգէ լեռ բարձրանայ կամ ծոր իջնէ, հարկ է, որ զինք իր ետեւն տանի:

Ամրան եղանակներուն երբեմ առանձին կը մնար Նոր Մարաշ թաղի իր բնակարանին մէջ (ընտանիքին անդամները օդափոխութեան համար Այնձար կը մնային): Երեկոները հեռաձայնով կը կանչէր զիս՝ բաղդատական ընթերցումներ ընելու ընդհանրապէս Յակոբ Օշականի գործերուն առնչութեամբ: Այսպէս, օրինակ, Օշականէն կամ Վազգեն Շուշանեանէն նոր տպագրուած հատորի մը հատուածները կը բաղդատէր իր մօտ գտնուող բնագրին նոյն մասերուն հետ: Ես բարձրաձայն կը կարդար, երբ տարբերութիւն մը նկատէր, կը կեցնէր ընթերցումս եւ ընդգծումներ կը կատարէր: Մօտ երկու ժամ աշխատանքէ ետք կ'առաջարկէր, որ միասին քա-

լելով գրօնունք դէպի Պուրճ Խամուտի ծայրամասը՝ Տորայի հրապարակ: Վերադարձին պաղպաղակ կը ճաշակէինք: Կը սիրեր պաղպաղակը: Կ'ախորժէր ուշ Երեկոյեան քալելով հետս գրուցել, երբ մայթերուն վրայ եռուցեռը կը նուազէր եւ լուրթիւնը լսելի կը դառնար: Ատեն ատեն խռոված ոճով կը խօսէր գրական, ազգային եւ յատկապէս արեւմտահայերէնի դիմագրաւած վիճակին մասին: Երբեմ իր գրոյցները կը համեմէր երգիծանքով՝ Լեռ Կամսարէն կամ Յայաստան իր այցելութեան ընթացքին լսած սրամիտ եւ զուարճալի պատմութիւններով:

Զինք քննադատող յօդուածները մէկէ աւելի անգամներ կը կարդար՝ առանց բարկութեան: Անգամ մը իրեն հարցուցի, թէ ինչ կը զգար, երբ զինք քննադատող գրութիւն մը կարդար. «Պտուղ չուսնեցող ծառին քար չեն նետեր», պատասխանեց:

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

Մոնիքայ

ՅԱԿՈՅԱԿԱՆ

Խորը վշտով եւ ցաւով տեղեկացանք յայտնի եւ վաստակաշատ մտառական, «Բագին» ամսագրի երկար տարիների խմբագիր, գրականագետ, հասարակական գործիչ Պողոս Սնապեանի մահուան մասին:

Խնդրում ենք Լիբանանում Յայաստանի դեսպանութեան դիւնագիտական անձնակազմի խորին ցաւակցութիւնները փոխանցել հանգուցեալի հարազատներին եւ մերձաւորներին:

ԱՇՈՏ ԶՈՉԱՐԵԱՆ
Լիբանանում Յայաստանի
արտակարգ եւ լիազօր դեսպան

ՊԵՏԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵՆՔ ՀԱԿԱՍԱՐԻՄ ՄՆԱԼ

«ՇԱՆ ՔԱՐՈՉՆԵՐ...»-ՈՒՂ

(ՀԵՌԱԿԱՅ ԶՐՈՅՑ)

«Մարդիկ կ’արժեն իրենց գործին չափ իրենց նպատակներով»:

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ

Գիտեմ, սիրելի՝ ուսուցիչ, ողջուցդ պիտի չընդունեիր երթեք քու պաշտելի ուսուցիչիդ սա անպաճոյճ եւ սակայն **ՄԵԽՆԱԳԻՒ** խօսքը, այս անգամ ուղղուած քեզի, փառաւորելու անունդ, գևահատելու վաստակը եւ լոյսին բերելու այնքան փայփայած երազ-նպատակներուդ փուլը, որով մինչեւ վերջ մնացիր խանդավառ եւ յոյսով առցուն:

Պիտի չուրգեիր, որովհետեւ գեթ առաջին հայեացըով եւ անմիջապես պիտի ընդգծեիր, որ ամիկա ըստուած է հանճարեղ գրագետի մը կողմէ հայ գրականութեան երախտաւոր մեկ այլ զաւակի մը՝ Գեղամ Բարսեղեանի ունեցած անգևահատելի ներդրումին համար՝ «Մեհեան» գրական հանդեսին մէջ:

Սիրելի՝ Պարոն, ճիշդ է, որ զգացականութեամբ պարուրւած խօսքերն ու մտածումները վերապահած եիր սոսկ բանաստեղծի ներաշխարհ ունեցողներու եւ ջատագովն եիր գրականագիտական ամրակուր ու ուժեղ ուսմունքի, պերճախօս եւ անյեղլի վկայակոչումներու, այդուհանդերձ, պետք է գիտնաս, որ ազնուասիրտ հարազատի մը բացակայութիւնը որքան ճնշիչ եւ ահաւոր է, գեթ բոլոր անոնց, որոնք քեզ շատ մօտէն ճանչցած են, ապրած են հետդ, ունկնդիր են եղած գրագետի պայծառ մտածողութեանդ, սիրած ու յարգած են մտաւորականի կոչումդ, ներշնչուած են եզակի ապրումներէդ, կրօստ խանդավառութենեդ, կենդանի յոյզերէդ, հայավայել կեցուածքներէդ, գրիչին հայաբորը սաստկութենէն, ժամանակին դէմ ելլելու անխորտակ կամքել եւ հայ գրականութեան հանդեպ ունեցած **ՍՆԱՎԵԱՆԱԿԱՆ** երկիւհածութենէդ:

Այո՛, բացառաբար այս անգամ, սիրելի՝ ուսուցիչ, գրութիւնս պիտի չընդգրկէ յափշտակութեամբ կարդացուած նորատիպ գիրքի մասին համեստ վերլուծութիւններ, մօտեցումներ եւ տեսակետներ, որոնցմով շատ անգամ մեր երախտագիտութիւնն ենք յայտնած քեզի՝ իբրեւ յախուռն գրագետի եւ գրադատի մը ստեղծագործական աւանդ:

Փաստորէն, որպես երկրպագու հանճարեղ հայ բանաստեղներու, արձակագիրներու եւ իրապարակագիրներու, առկայծ մտածումներդ ու գրականագիտական հայեացըներդ դարպասած եիր այնպիսի վաւերական եւ կուր տրամաբանութեամբ, որով անընկճելի կը մնայիր դատողական ու համոզումի արտայայտութիւններուդ մէջ, գրիչի շեշտակի հարուածներուդ թէ գրական ներկայացումներուդ ընթացքին:

Տարիներու թաւալքին հետ զարգացուցած եիր հոգեմտային այսպիսի մակարդակ եւ նեարդային հասկացողութիւններ, որոնք տեսակ մը եղած եին ապաւեն՝ յաղթահարելու ամեն խոչընդուն եւ անպարագիծ մարտահրաւերներ: Եւ սակայն այդ գիտական **ՓՈՒՌԱԿՈՒԹԵԱՆ** եւ անկաշառ փորձառութեան առջնաթեր, հայաշունչ սրտիդ մէջ կը կրէիր մարդասէրի եւ բարեպաշտի այնպիսի բարեմասնութիւններ, զորս ճանչնալու համար ժամանակ եր պէտք, եւ այսքան ժամանակ, որ յագեցած ըլլային մտերմութեան եւ ընկերականութեան շղարշով, լաւ գրուցակից մը ըլլալու հանգամանքով եւ փոխարձ ընկալումով:

Յայտնապես այդ սուղ վայրկեաններուդ ընթացքին (որոնք թանկագին են քեզի համար) տարբեր տարիքի գրուցակիցներուդ կը փոխանցեիր անսահման գիտելիք, կեց-

լածք ու մօտեցում՝ բազում խնդիրներու մասին, որոնք, ըստ եւլթեան, կ’առնչուեին հայրենիքի գոյութեան, հայ պետական կեանքի ու մտքի զարգացման, ազգային հարցի մէն մի գաւառի յառաջացման թէ առհասարակ հայ գրականութեան դաշտի պարզած վիճակին: Ասիկա քեզ կը մղէր ըլլալու աւելի քան **ՍՆԱՎԵԱՆԱԿԱՆ**, պահանջատէր պարզապէս սրբագրելու անցեալին պատահած եւ տակաւ շարունակուող փոտած ու թքավարի իրականութիւնը, որ այլապէս ալ հետաքրքրական եւ իրայասուկ բանաձեւումով մը կ’ընդգծէիր, թէ՝ «ի տես հայ կեանքի անըմբռնելի եւ ստորին եղելութիւններու, մէկ միլիոն պատճառ ունեմի թուրք ըլլալու, սակայն հայ գրականութեան ունեցած խոր ճանաչողութիւնս ու ազգիս հանդեպ անշպար հաւատքս զիս մղած էին ըլլալու առաւել հայ, տոկալու եւ դիմակայելու ամեն ազգաքանդ խորթութիւն»:

Այս առումով պետք է ըմբռնել ստեղծած գրականութեանդ եւլթիւնը, գրութիւններուդ խորքը, արտայայտած միտքերուդ խկութիւնն ու գրականագիտական սկզբունքներուդ խորապատկերը:

Ի գուր չէ, որ ամեն պատեհ առիթի ահազանգ կը ինչեցնեիր գրական թէ ազգային անդաստանի դիմագրաւած վտանգի ահաւորութեան մասին: Յաճախ կ’ակնարկէիր, թէ գաղութահայ կեանքի կրթական-ուսումնական վիճակի **հայօրէն** անկումը, մեզ՝ հաւաքրաբար պիտի առաջնորդէ դէպի վտանգաւոր հորիզոններ եւ անորոշ ապագայ մը, որուն դէմ յանդիման սոսկ կարգախոսներու եւ ճղճիմ միտքերու հանդէսներ կը սարքուին:

Կ’ըսէիր, եւ դառնօրէն, թէ հայ վարժարանի առաքելութիւնը ինչպէս պետք է հասկնալ, անոր յաջողութեան գրաւականը ո՞ւր պետք է կայանայ, ինչո՞ւ տակաւ կը շիշին հայ որակեալ ուսուցիչներու եւ իրաւ գրագետներու փաղանգներ, հայ օրաթերթի ու գրական հանդէսի տրոփներուն ականջալուր երիտասարդական խանդավառութիւններ կարծես ընդմիշտ չքացած են հայ գրականութենէ, եւ հայանական մտքի ու հոգիի սովու է տիրակալած ամենուրեք:

Կը յիշենք, թէ ինչպէս ամեն ախտանշումէ ետք «Ազդակ գրական-Ազդակ արուեստի»-ի էջերուն կը հանդիպէինք գաղափարներուդ եւ մտածումներուդ իրաւութեան ու վկայակոչուած արտայայտութիւններու՝ փաստելու համար, որ անցեալի դառն անգամ կարելի է եղած դաստիարակել սերունդներ, որպես հայ մտքի ու հոգիի պաշտպան եւ անկաշառ հայորդիներ:

Միւս կողմէ, կը զարմանայիր, թէ մարդոց համար այնքան անսովոր կը թուի ըլլալ այս վճիտ հասկացողութիւնս եւ խոր հաւատամբդ, թէ մէծ ոստում առած կ’ըլլայինք, եթէ երբեք իրաքանչիլ հայ վարժարանի կրթական տարեվերջին գեթ ունենայինք շրջանաւարտ մը, որուն հակումները դէպի հայգիտական նիւթերու աշխարհ, ըստ եւլթեան ոգեւորիչ խայծ մը պիտի հանդիսանար մեր շրջապատին, եւ առհասարակ նպաստեր հայաշունչ մթնոլորտի ստեղծման:

Յայտնապես, ապիկարութեան եւ անհոգութեան մէծ ցուցանիշ կը համարէիր Յամազգայինի հայագիտական հիմնարկի փակումը, որուն ունեցած ազգային դերակատարութիւնը օրին մէծապես խանդավառ եւ ուրախացուցած էր քեզ:

Սիրելի՝ ընկեր, ամեն անգամ որ մուտք գործէինք «Ազդակ», մեր քայլերը ինքնաբերաբար կը կողմնորոշուիին դէպի այս վայրը, ոգեղինացած **ԱՆԿԻԱՆ**, ուր նստավայրդ էր

յայտարարեր: Յոն, գրեթե ամենօրեայ ներկայութիւն էիր, շրջապատուած քեզ յարգող ու սիրող հարազատներով, որոնք իրենց կարգին եւ գոհունակութեամբ թեւ եւ թիկունք էին աշխատանքներուդ եւ մտայդացումներուդ:

Ուսեիր գեղեցիկ սովորութիւն մը, որով կ'ուզեիր բաժնեկից դարձնել քեզի մօտիկ ու հարազատ անհատները: Ամեն անգամ որ «Ազդակ գրական- Ազդակ արուեստի»-ի նոր թիւի մը պատրաստութեան մէջ ըլլայիր, եւ որոշած անոր թեման եւ ընդգրկուն յօդուածները, զարմանահրաշ ոգեւորութեամբ մը «Յուշագիր»-ներու ընդմեջն հետագայ ըսելիքը նախքան անոնց տպագրութիւնը կ'ըսթեցէիր այսքան մը երկիւլածութեամբ եւ հարազատորն, որ այցելուր ականջները լարած կ'ունկնդրէր քեզ հաւատարմօրէն:

Փաստորն, այս ձեւով դրու քեզ լիացած կը համարէիր, երբ կ'արձագանգեցիր վայելուց եւ գեղեցկօրէն շարադրուած մտածումի մը, բանաստեղծական հոգեշունչ տողի մը, յախուն կեցուածքի մը, ազգային շնեմարանէ ցայտող մտածութեան մը, լեզուական նրբութիւններու հանդէսի մը, եւ ընդհանրապէս հայ գրականութեան խորանին նպաստ բերող ստեղծագործական կիրքի ու ծիսական պաշտամունքի մը:

Նման առիթներու կը յիշեցնէիր, թէ գրական հանդէս մը պետք է ունենայ առաջին հերթին յստակ ու թափանցիկ կողմնորոշում եւ ապա **հարցեր** հետապնդելու քաջութիւն եւ յանձնառութիւն՝ հեռու մնալով պարագայական թեմաներ արծարծել:

Նշաւակ էիր դարձուցեր տասնամեակներէ ի վեր բոլոր անոնք, որոնք հայ գրականութեան անդաստանի բիւրեղ ու պարարտ ակոսները կ'ուզեին անջրդի դարձնել, բանագութեամբ համբաւ շահիլ, փոտած ու քսու անհատականութեամբ պատուանդանի տիրանալ, այսպէս ասած դոկտորական տիտղոսի յաւակնոտ ակումբին մաս կազմել, համայնավար շղարշի տակ հայութիւն քարոզել, առանց տաղանդի ու կոչումի հայրենասիրական երգեր հիւտելու պատրանքը սնուցանել, ճենճերող մտքի ու վարար յոյզերու չգոյութեան՝ մշակութային արժեքներ քաշալերել, ճշմարիտ ու անխարդան կազմատրումի բացակայութեան գեղարուեստական շնորիներ բաշխել, կեղծ ու ստապատիր մօտեցումի ներքեւ շքանշաններ մուրալու արշաւներ սարքել:

Այլ խօսքով, աւելի քան վաթսուն տարիներու գրական վաստակիդ հիմքն ու եռւթիւնն էիր համարէր՝ մարդկային խորհմտանքի մեծութիւնն ու պայծառ մտածողութեան յաւերժահունչ դողանչը:

Առիթներով երբ կ'ակնարկեինք, թէ նորէն նշաւակ ես դարձուցեր պիղծ ու զգուելի մարդիկը, առանց վարանելու նայաւածք կը յարէիր զրուցակիցի աչքերուն եւ դառնութեամբ կը յիշեցնէիր, թէ «ինչպէս կարելի է մոռացութեան տալ համայնավար մարդակերներու, գրպարտիչ ու ստորաքարշ գրչակներու անուններո», որոնք պատճառ են հանդիսացեր աստուածահաճոյ Չարենցի, Բակունցի, Թոթովենցի եւ բազում ուրիշներու չառչարանքին ու սպանութեան:

Իրօք, սևապեանական գերադաս պահանջ եր նաեւ այս, թէ հայ գրականութեան անդաստանէն ընդմիշտ դուրս պետք է շպրտել Նայիրի Չարեաններու, Յրաչեայ Յոչարներու եւ անոնց նմանները, որոնք Ստալին դահճապետին կամակատարները ըլլալով յագուրդ տուին իրենց անասնական բևազիներուն եւ ոչչացուցին հայ հանճարեղ բանաստեղծներ եւ արձակագիրներ:

Միւս կողմէ, յաճախ կը շեշտէիր, թէ պետք է ընթերցել եւ ըմբոխնել արուեստի տեսաբան, թատերագէտ, յուշագիր ու ազնուարին գրողի՝ Ռուբեն Չարեանի, Դաւիթ Գասպարեանի, Նորայր Աղալեանի, Ալեքսանդր Թոփչեանի եւ շատ ուրիշներու հատորները, Եաբէս ընդելուգուելու անոնց իրաւգրգետի ու ազգանուերի մտածողութեան:

Դեպի նորանկախ հայրենից ճամբորդութիւններդ հոգեկան բարձր տրամադրութեամբ կը կատարէիր: Յարազատ

գրչեղբայրներուդ հետ տեսակցութիւններդ այլապէս կը ծառայէին նոր պրատուլմներուդ եւ ուսումնասիրութիւններուդ: Զեռագիրներու շալակով մը բեռնաւորուած կը վերադառնայիր ծննդավայր եւ նոր յոյսերով կը պարուրէիր դուն քեզ ու գրական հանդէսիդ էցերը:

Յակառակ այս բոլորին, ներքին ցաւ մը ունեիր, տրտմութեամբ թաթաւուն անհանգստութիւն մը՝ ի տես շարունակուող մշակութային այս սպասնիի՝ աբեղեանական ուղղագրութեան շարունակութեան, եւ որուն դէմ գրական թէ բանասիրական պատերազմ էիր յայտարարէր՝ յանուն կեղծիքի վերացման եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձին:

Սիրելի՝ ուսուցիչ, Վերջին անգամ հիւանդանոցի անկողինիդ մօտ հազիւ ևստած ըսի, որ կարդացի նոր հրատարակած հատորդ «Ճան քարոզեր...», եւ որոշեցի անոր մասին քանի մը տող գրել, խորագիր ուսենալով՝ «Պիտի շարունակենք հաւատարիմ մնալ շան քարոզերուուց», ժպտացիր եւ աչքերդ փայլեցան: Այս անգամ տարբեր էին անոնց փայլը, զգացի եւ ներքին տարօրինակ ապրում մը ունեցայ այդ պահուն...:

Մեկնումի պահուն, կրկին համբուրեցի քեզ, սեղմեցի ձեռքդ եւ հեռացայ: Չեի գիտէր, որ հրաժեշտի վերջին հանդիպումը պիտի ըլլար այդ: Մահուանդ գուժը սահմուկեցուցիչ էր, որովհետեւ կորսնցուցած էի իրաւ ուսուցիչ մը, որուն ծով գիտելիքներուն այսքան պետք ունեի դեռ, եզակի մտաւորական մը, որուն գրական թելադրանքներուն եւ «յանդիմանական» խօսքերուն կարիքը կը զգայի տակաւին, ընտիր ու մեծահոգի դաշնակցական ընկեր մը, որուն յախուուն ու հայավայել կեցուածքներուն հմայքը կ'ուզեի ապրիլ առհասարակ:

Օրեր ետք, «Ազդակ»-ի գողտրիկ այցելութիւն մը արդէն բաւարար էր ըմբռնելու այս խոր ու ներքին ապրումը, որ անզգալաբար պատած էր հոգիս, երբ կրկին անգամ եկած էին քեզ բարեւելու. արագ ակնարկ մը գրասեղանիդ, իոն կային միայն պաշտելի գիրքերդ ու թղթապանակներդ, գրիշդ եւ ակնոցդ: Դուն չկայիր:

Քանի մը օր ետք, Յամազգայինի գրախանութեն ստացայ այսքան փայփայած գիրքդ՝ «Գրողներ եւ մտաւորականներ Պողոս Սնապեանի լոյս տեսած հատորներուն եւ գրական գործունեութեան մասին», պատկառելի հատորը, այս անգամ առանց մակարութեան, կարծես օտարական մը ըլլայի: Քիչ մը նեղացայ եւ յիշեցի «Ժամանակ չկայ» առջինեկ գրքոյկդ:

Երբ ընթերցելու սկսայ, անկեղծ ասած փարատեցաւ նեղութիւնս, եւ ամեն անգամ որ վաստակաւոր գրող մը մասում կ'ընթերցէ ըսւ մասին՝ կը զգայի ներկայութիւնն, ուժական խօսքդ ու բարի ժպիտդ:

Պատկառելի հատորին Եցերուն թաւալքին հետ այս անգամ տարբեր ուրախութիւն մը ուրուագծուեցաւ ներաշխարհիս մէջ, որովհետեւ անակնսկալի էի եկած ի տես գրութիւններուն՝ զանազան գիրքերուդ մասին: Ճիշդ է, ըսած էիր մեկնումէդ առաջ, որ գիրքը մը ծածկին տակ պիտի ամփոփես տարբեր սերունդի պատկանող գրիշներու արգասիքը:

Յիմա, թէեւ ուշացած, ընդունե երախտագիտական խօսք ու շերմ համբոյներս, սիրելի՝ ուսուցիչ:

Որպեսզի կարօտախառն մեր զգացումները այլապէս փարատին, արժէ նշեալ հատորի խմբագրական մարմինին յայտնել, թէ պարտաւոր Եթ շարունակել սնապեանական աւանդի ու մասունքներու հրատարակութիւննը, վստահելու միայն հաւատաւոր զոյգ մը ուսանողուիկներու, որոնք այսքան մօտ են եղած մեր Պարունին եւ աշակցած անոր տարբեր հատորներու լոյս ընծայման:

Յայտնապէս Այսնարի համագիւղացիներու կողմէ սկսուած շնորհակալ ու եզակի մտայդացումը՝ «Պողոս Սնապեանի տուն թանգարանի շինութիւննը, կը հաւատանք, որ իր լրումին պիտի հասնի, իբրեւ յուշարար կոթող վաստակաւոր մտաւորականի կեանքին ու գործին, եւ մեր կարօտի յագեցման արժանավայել միշավայր:

Վարձք կատար, սիրելի՝ ուսուցիչ:

ՀԱՄԲԻԿ ՊԻԼՍՆԵԱՆ

ԱՐՏԻ ԽՈՍՔ՝ ՊՈՂՈՍ ՄՆԱՊԵՎՆԻ ՅԻՇԱՍԱԿԻՆ

Մեր ապրած այս դարը, անկախ մեզմէ, անժամանակ վագքի մէջ է ու այս ընթացքով ալ երբեմ ակամայ մեզ բոլորս ալ գութը կը զրկէ մեր ամենօրեայ կեասքի գլխաւոր երեւյթներէն: Այսպէս, յաճախ հեռու կը մնանք մեր շրջապատի գլխաւոր անցուդարձներէն, արժանաւոր մարդոց, ինչու չե նաեւ մտերիմերու ճիշդ գնահատական տալու առիթներէն եւ զիրենք իրապէս արժեւորելու կարելիութիւններէն, նոյնիսկ յետ մահու վերջին յարգասքի մատուցման պարտականութիւններէն:

Ու իբրեւ հետեւանք՝ մեր սրտի խօսքերը ստիպուած կ’ըլլանք արտասանել հեռուեն կամ ալ անոնցմէ յաւիտենապէս բաժնուելել ետք:

Իրականութիւն է: Կարծես նաեւ Ե’ մեր դարու չգրուած օրենքն ու կարգը:

Չկարծեք, թէ զրածս ինքնարդարացում մըն է, որովհետեւ հաստատապէս գիտեմ, որ արդէն 40 օրեր անցած են այս թուականէն, երբ հողին յանձնուեցաւ Պօղոս Սնապեանը, որ հայ գիրի ու գրականութեան երկրպագու ըլլալով հանդերձ, եր նաեւ անոր համեստ սպասարկողներէն մէկը:

Մեկ խօսքով, հայ մտքի եւ լոյսի մշակ մը առյաւետ մեկնեցաւ՝ որբացնելով հայ գիրն ու մշակոյթը: Մեկ խօսքով, մէկը այս քիչերէն, որ միշտ տագնապած էր հայութիւնը յուզող հարցերով եւ ինքզինք բացայայտած՝ անոնց խոր վերլուծումով եւ բազմակողմանի քննարկումներով:

Ահա թէ ինչու քառասուն օրեր առաջ մեծ եւ անփոխարինելի կորուստ մը արձանագրուեցաւ սփիլօքահայ մեր պատմագիրքին մէջ, որուն իբրեւ արդար հետեւանք անզգալարար հոյակապ աշխարի մը փուլ եկաւ մեր մտքերուն առջեւ, որովհետեւ դժբախտաբար իր մահկանացուն կնքած էր Պօղոս Սնապեանը՝ մեր անմիջական սերունդի ներկայացուցիչէն մէկը եւ մեր արդի գրականութեան ամենէն վաւերական դեմքերէն հաստատը, որ իր մտքի ու գրչի պայծառութեամբ վար ու ցան կատարած էր հայ մտքի դաշտերուն մէջ եւ այս ծեւով ինքզինք ապրեցուց եւ իրեն հետ նաեւ կենդանի պահած էր իր ազգին մշակոյթը:

Դժուար է կշռել տարողութիւնը կորուստին: Նոյնապէս դժուար է գրագետին կամ մտաւորականին խօսիլ, այս պարագային Սնապեանին, որովհետեւ ան կեանք չունի: Իր կեանքը իր գործերն են, իր խօսքերն ու աւանդը: Ինք կ’ապոհ, եթէ իր գործերը ապրին: Վկայ իր հատորները ու նաեւ իր հասցուցած սերունդը:

Ու ամեն անզգամ որ նման մեծ «ծանօթ» մը կը հեռանայ մեզմէ, ինքնաբերաբար կարիքը կը զգամ, ծեւով մը ուրիշներուն նման, ես ալ ապրեցնելու ազգին վաստակաշատ այդ զաւկին յիշատակը, ու այս պարագային մտաւորական Սնապեանին, որ հայ գիրին ու գրականութեան հիացող գրիչ մըն էր, ինչպէս նաեւ՝ հայ մշակոյթին գեղեցկութեան եւ արժեքին խնկարկու հայ մը:

Այս բոլորէն ետք, յանկարծ ինքնածին հարցում մը կը փայլատակէ. արդեօք յետ մահու գրուած այս քանի մը էշերուն մէջ կամ գրելու այս որդեգրումովս պիտի կարենա՞մ արդարացնել իր՝ մահացողին հաւատքին ու հոգեկան մեծութեան հանդեպ իմ ունեցած յարգանք:

Յատակօրէն ըսեմ, որ անցեալ դարու եօթանասունականներու սկիզբը, երբ Պէյրութի «Ազդակ» օրաթերթը կը կրկնապատկէր իր էշերը, այդ օրերուն ես ալ Սնապեանի կից գրասեղան մը գրաւելով, պաշտօնապէս տեղական լուրերու բաժնի պատասխանատու եի:

Ինծի համար ինք մեծ ուսուցիչ մըն էր: Այսպէս, արաբերէն թագմանած լուրերս աչք կ’անցընէր, կը ծեւափոխէր, կը թելաղորէր, կը պատճառաբանէր, պապա տպարան դրկել կու տար: Անկէ ետք զիս իր մօտը կը կանչէր, երկար կը բացատրէր, կը խօսէր ու միաժամանակ անզգալարար բանալով մեր մայրենին եւ հայ մամուլին գաղտնի բոլոր դռները, իր թաւ ծայնին հետ իր գրչին նժարին ծայնին ալ հասցնելով: Անոր համար կը կարծեմ, թէ ինք լաւ աշակերտներ եւ ժառանգորդներ հասցուց: Չեմ գիտէր որբանով իրականացան իր բոլոր երազները, սակայն վստահաբար իր յաջորդները պիտի փորձեն ամբողջացնել զանուը:

Յիմա բոլորս ալ անկասկած զինք կը փնտռենք, ոչ թէ որովհետեւ իր նպատակը միայն մեր սրտին շատ մօտիկ զգացած ենք, այլ անոր համար, որ իր օրինակին հետևելով, երբեմ կը փորձենք մենք մեզի նայիլ, դիտել, մեզ լաւապէս ճանչնալու համար:

Ու մեկնեցաւ յանկարծ մեր մեծ Օշականագետը՝ եթէ նման բառ ունինք մեր բառարաններուն մէջ: Սակայն ինչպէս կարելի է չափել հայ գրականութեան իր նուիրումի եւ գոհաբերութեան զգացումը:

Գուշակ ըլլալու կարիք չկայ:

Յաւատացե՛ք, հայ գրականութեան պատմութեան մէջ սակաւաթիւ են այս գրողներն ու բանաստեղծները, մտաւորականներն ու հայ գիրի համեստ բոլոր ծառայողները, որոնք իրենց առաջին հսկ ստեղծագործութեամբ, գրասէր շրջանակներուն կը ներկայանան ո՛չ միայն իւրայատուկ աշխարհի մը ծանօթ եւ անծանօթ ոլորտները լոյսին պարզելու արժանիքով, այլև՝ հասուն գրիչի մը տերը եղող ամբողջական կերպարով:

Ահա անոնցմէ մեծագոյն օրինակը՝ Սնապեան Պօղոս:

Իրեն համար մայրենի լեզուի, գիրի ու գրականութեան հանդեպ իր սերը ոչ թէ սոսկ հայրենասիրութիւն էր, այլեւ՝ ազգային արժանապատութեան զգացում:

Ահա հո՞ս էր իր մեծութիւնը:

Ճատ յաճախ կը լսենք, թէ մեր գրականութիւնը, յատկապէս սփիլօքահայը, կամաց կամաց կ’ամայանայ: Գրականութեամբ զբաղողները որոշ քաջալերանք չգտնելով կը յուսահատին եւ կը կորսուին կամ կամաւոր՝ հրապարակէն կը հեռանան:

Նման վախի ստուեր մը կարծես նշմարելի է ամեն տեղ: Յաճախ կը զգանք, որ ծրի գովասանքի ցեխին մէջ մխրճուած ենք, կամայ թէ ակամայ: Այս համայնապատկերով կարծես անել ճամբու մը ծայրը հասած ըլլանք եւ կամ ալ կարծես անապատ մըն է, որ սկսած ենք կտրել:

Կ’ըսենք, որ մենք հարուստ մշակոյթ ժառանգած ժողովուրդ ենք: Միւս կողմէ ալ կը նշմարենք, թէ հայութեան շարքերուն մէջ հայախօսներու թիւը ու անոր գուգահեր նաեւ հայերէն կարդացողներուն եւ ինչու չէ գրողներու թիւը կամաց կամաց կը նօսրանայ՝ կամ կը ցամքի, եւ կամ ալ ցամքելու վրայ է արդէն:

Բայց, միշտ կը յիշենք եւ պիտի յիշենք զինք, Սնապեան խմբագիրը, իր գրասենեակին մէջ, իր այդ խառն ի խուռն թուղթերով, թերթերով լեցուն գրասեղանին առջեւ, գրական նոր յաւելում մը արձանագրող ստեղծողի իր կերպարով: Եւ ի տես այս պատկերին՝ մեր պայքարի բոլոր ճակատներուն վրայ հայ ըլլալու եւ հայ մնալու խանդավառութեամբ մեր սրտերը հպարտութեամբ պիտի լեցուին ու տեսակ մը կենսատու ալիշ պիտի ստանանք իրմէ:

Կրկնութեան գնով կարելի է շեշտել, թէ վաստակաշատ արձակագիր, իրապարակագիր, մտաւորական Սնապեանը հայ գրականութեան անդաստանը հարստացուց յատկապէս իր վաւերական գրիչի ներկայութեամբ, որը չծգեց՝ միշտ շատագով հանդիսանալով հայկական պայքարին եւ իր ժողովուրդի բոլոր խաւերու հայրենասիրական ոգիի շամբման: Իր ժամանակակից քրտինքով, որ ուրիշ բան չէր եթէ ոչ վկայութիւնը իր տարած աշխատանքին, ան միշտ գունաւոր երազներով ու խանդավառ վագքով իր ժամերը շաղեց:

Վկայ՝ «Բագին»-ը եւ մեր արեւմտահայ ժամանակակից գրականութեան անդաստանը: Ինքն էր, որ սփիլօքեան գրական կեանքին մէջ յայտնուող նոր խոստումներուն ու տաղանդներուն վրայ գուրգուրաց եւ զանոնք առաջնորդեց, խմորեց ու իր անմիջական հոգածութեան առարկան դարձուց: Իրեն կը պարտինք այս մտածումին յաղթանակը:

Մեզմէ յաւիտեան իր բացակայութիւնը մեզի կը հաղորդէ այս թելաղրանքը, որ հայ գիրին անսակարկ ծառայելու իր վաստակակը բոլորին համար պէտք է դառնայ օրինակելի եւ ներշնչում գալիք ժամանակներու մնայուն ներկայութեան համար: Իրապէս պատասխանատու գործ:

Թող միշտ լոյս իշնէ իր շիրիմին:

ԳԵՂՐԳ ՊԵՏԻԿԵԱՆ

ՅԱԽԱՏԱԳԻՐ

Յայաստանի գրողների միութեան վարչութիւնը խո-
ռապէս վշտացած է կաստակաշատ գրող, գրականա-
գէտ, գրական-մշակութային գործիչ, «Բագին» հանդեսի
երկարամեայ խմբագիր Պօղոս Սնապեանի մահուան
կապակցութեամբ:

Մեծ է Պօղոս Սնապեանի աւանդը հայ գրականու-
թեան ուսումնասիրման, արեւմտահայ գրականութեան
եւ յատկապէս Յակոբ Օշականի գրական ժառանգու-
թեան հրատարակման, երիտասարդ գրական ուժերին
խրախուսման եւ աշակցման, Յայրենիք-սփիւռք գրա-
կան-մշակութային կապերի ամրապնդման գործում:

Մասնագիտական բարձր մակարդակով գրուած նրա
գիտական հետազոտութիւնները, ամենատարբեր թե-
մանների շուրջ հրապարակախոսական ելոյթներն ու
հրապարակումները մշտապէս ուղղուած են եղել հայու-
թեան ազգային արմատների պահպանմանը: Գրուած
լինելով հանրամատչելի, հիմքեղ լեզուով, դրանք ըն-
դունուել ու արձագանգ են գտել նաեւ ընթերցողական
լայն շրջանակների կողմից: Գրական նկատելի վաստա-
կի համար Պ. Սնապեանն արժանացել է Յայաստանի Յան-
ուապետութեան «Մովսէս Խորենացի» մետալի, Մեծի Տանն
Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց»
շքանշանի, ինչպէս նաեւ Յայաստանի գրողների միութեան
Միջայէլ Նալբանդեանի անուան մրցանակի:

Պօղոս Սնապեանի մահը մեծ կորուստ է լիբանանա-
հայ, սփիւռքահայ կեանքի, ամբողջ հայ մտաւորական
ընտանիքի համար:

Խորապէս ցաւակցում ենք նրա գրչակիցներին, հա-
ռազատներին, մտերիմներին ու բազմաթիւ ընթերցող-
ներին:

ԵԴ. ՄԻԼԻՏՈՒԵԱՆ
Յայաստանի գրողներու Միութիւն

ՅԱԽԱՏԱԳԻՐ

Մեր խոր վիշտն
ենք յայտնում
սփիւռքի եւ հայ
գրականութեան
ամենանշանաւոր
անհատականու-
թիւններից մեկի՝
Պօղոս Սնապեանի
մահուան առիթով:
Մենք բարձր ենք
գնահատում այս
մեծ ներդրումը,
որն ունեցաւ Պօ-
ղոս Սնապեանը
մեր գրականու-
թեան, գրականա-
գիտութեան, հրա-
պարակագրու-
թեան մեջ, ձեւալո-
րեց սեփական դի-
տումները, իւրովի
ընեց ու ներկա-
յացրեց մեր գրա-
կանութեան շատ ներկայացուցիչների ստեղծագործու-
թիւններ: Միշտ իր սեփական կարծիքն ու գնահատական-
ներն ունեցող՝ Պօղոս Սնապեանը չկրկնեց ուրիշների, այլ
հաստատեց սեփական դիտումի արժեքը: Մեծ ցաւ է, որ
մենք կորցրեցինք Պօղոսի նման մտաւորականին, գրագե-
տին, ճշմարիտ հայրենասերին: Ուրեմն, մեր գլուխն ենք
խոնարհում վերջին երեւելիներից մեկի աճիւնի առջեւ:

Ր. Պ.

ՆՈՐԱՅԻ ԱԴԱԼԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ ՄՈՒԹԱՑԵԱՆ

ԱԿՐՈՍԻՔՈՍ Ա.

Պարահանդէս մը գրականութեան տեղի ունեցաւ.
Օդին մեջ դարձան հրաշալի պարբերութիւններ
Ղեկավարելով զանոնք շինեցին գիրքեր
Ով էր պատրաստողը, ստեղծողը
Սերովքէ մը դրկեց Աստուած

Սեւ ամպերը անհետացուց ան, որպեսզի Սերովքէն
շուտ վերադառնայ
Նոյնիսկ Աստուած չէր գիտեր, թէ ո՞վ է այդ անձը
Այս մեկը ուժ մըն էր կարծես, որ յայտնուեցաւ Աշխարհին:
Պարահանդէս մը գրականութեան տեղի ունեցաւ
Եւ
Ամեն կողմ յայտնուեցան հրաշալի գիրքեր
- Նոր գիրքեր, նոր լոյսեր, նոր յոյսեր:

10-ամեայ թոռնուիիդ՝
ՆԱՐԵՍ ՍՈՒՐՃԵԱՆ

Պօղոս Մնապեանի Յիշասսկին ԶՐՈՅՑ «ՎԱՆԱՅ ԶԱՅՆ»-Ի «ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ ՇՔԱՆՇԱՆԻ ՊԵՏՔ ՉՈՒՆԵՐ, ԻՆՔ ԷՐ ՇՔԱՆՇԱՆԼ»。 ՅԱԿՈԲ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

«ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԱՆՁՆԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸՆ ԷՐ, ԱՅՆ ՔԻՉԵՐԵՆ, ՈՐ ԱՆՁԻՉՈՂ ՄՆԱՅ ԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՆԵՇԻՆ ՎՐԱՅ»。 ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ

Սփիտքահայ բեղուն արծակագիր, գրաքնադատ, իրապարակագիր Պողոս Սնապեանի մահուան քառասունքին նախօրեակին «Վանայ ձայն» ձայնասփիտոյի կայանեն սփոռուցաւ յատուկ յայտագիր մը, որուն ընթացքին իրենց սրտի խօսքը փոխնացեցին եւ յուշերը պատմեցին Յայկական երեսփոխանական պլոքի ներկայացուցիչ, երեսփոխան Յակոր Բագրատունի եւ «Բագին» գրական հանդէսի խմբագիր Յակոր Պալեան։ Յարցազրոյցը վարեց Յուրի Փափազեան-Եմիթեան։ Անոր շահեկանութեան համար ստորեւ կը ներկայացնենք հարցազրոյցը։

ՅՈՒՐԻ ԵՍՍԻԵՂՆ.- Ըսդհանրապես սփիտքի համար եւ յատկապես Լիքանանի համար Պողոս Սնապեանի կորուստը ձեր մորքին մէջ ի՞նչ հաղցեր կը ստեղծ։

ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ.- Պողոս Սնապեան արտակարգ անձնաւորութիւն մը եր եւ այն քիչերեւ եր, որ մնաց գրական պատսեշի վրայ, երբ ուրիշներ իրենց գործի բարելաւան ի խնդիր ուրիշ հետաքրքրութիւններ կ'ունենան, մանաւանդ երբ նիւթական բաւարարութեան կը հասնին։ Պողոս Սնապեան իր ամբողջ կեանքին ընթացքին մնաց գիր-գրականութեան մարդ. կարելի եր իրեն հետ համածայն չըլլալ, բայց կարելի չեր չիհանալ իր այդ նուիրումին վրայ։ Եւ իր այդ աշխատանքը ընդգրկեց բազմաթիւ մարգեր՝ ստեղծագործական, գրական քննադատական, որուն չգոյութենեն մենք կը տառապինք, բեմի մարդ ըլլալու հրականութիւն։ Պողոս Սնապեան ըսելիք ուներ, անոնցմէ չեր, որուն համար ուրիշներ կը գրեն եւ կու տան, որ խօսին, այլ ինք ըսելիք ուներ։ Իր այս բազմերեւ կարողութիւններուն պակասը, կը կարծեմ, թէ երկար ատեն դեռ պիտի զգացուի, մանաւանդ անոր համար, որ փոխարինողներ չեն գտնուիր, եւ մեր սփիտքահայ կեանքի մէծ խնդիրը ա'յս է, գացողը կ'երթայ, ի հարկէ պիտի երթայ, մահը բնական շիջում մըն է, բայց փոխարինողներու հարց ունինք եւ այդ փոխարինողները պատրաստելու աշխատանքը նաեւ, կը կարծեմ, թէ բաւարար չափով չի տարուիր։

ՅԱԿՈԲ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ.- Ըսկեր Պողոսի մահով մենք սփիտքի մէջ ու յատկապես Լիքանանի մէջ կորսնցուցինք վերջին հսկաներեւ մէկը. հսկայ այն իմաստով, որ Պողոս Սնապեան ամեն բանէ առաջ քաջ ու արի մարդ եր, անզիջող մարդ եր, ճակատեւ հարուածող եր, երբեք կրնակէն չեր հարուածեր։ Իր մահուան առիթով խօսուած դամբանականներուն մէջ կը նշուեր նաեւ, որ Պողոս Սնապեանի կեանքը եւ ստեղծագործութիւնը հարստութիւն էր նաեւ ընդդիմադիրներու։ Մենք բոլորս կորսնցուցինք Պողոս Սնապեանը, որ գրագէտ եր, գրաքննադատ եր, բանաստեղծ եր, մտաւորական եր, բայց ամեն բանէ առաջ, իմ կարծիքովս, իմ ծանօթութիւններուս սահմաններուն մէջ, որ կ'երթայ մինչեւ 70-ական թուականներու սկիզբը, քաջ, զմբոստ ու յեղափոխական մարդ եր։ Ըսկեր Պալեանը խօսեցաւ նիւթական բաւարարութեան մասին, Պողոս Սնապեան շատ հանգիստ կեանք կրնար ապրիլ, եթէ գրիշը ծախսէ, շատ աւելի եւ բազմաթիւ հրատարակութիւններ կ'ունենար, եթէ հաճոյակատար դառնար։ Պողոս Սնապեանին ճիշդ ու հսկական արժեքը ինը է, որ ինք ոչին ո՛չ կ'ըսեր, այոյին՝ այո եւ չեր փոխեր իր կեցուածքները, որովհետեւ սկզբունքային մարդ եր։ Այս է, որ մենք կորսնցուցինք հիմնականին մէջ։ Կ'ըսեն, թէ անփոխարինելի մարդ չկայ, որ ամեն ժամանակ իր մարդը ու

նի, բայց երանի մենք տակաւին կարենանք ապրիլ Պողոս Սնապեաններու ժամանակը եւ ապրիլ Պողոս Սնապեանի սկզբունքային ու արժեքներու համակարգին մէջ։

Յ. Ե.- Պողոս Սնապեան եւ գրականութիւնը. ան գիրի ու գրականութեան մարդ եր եւ մնաց անոր սպասարկուն, այսօր զայն պիտի յիշենք իրեւ գիրի՞ մարդ։

Յ. ՊԱԼԵԱՆ.- Անկասկած՝ իբրեւ գիրի մարդ, բայց նաեւ՝ փոխանցող։ Ուսուցիչ եր Պողոս Սնապեանը. երբ ես զինք առաջին անգամ ճանչցայ, այս թաղամասը գիւղաւան եր, եւ ին գտնուող դպրոցին մէջ ինք ուսուցիչ եր։ Այդ թուականներուն եր, որ ինք հրատարակեց «Միջնաբերդ»-ը. պէտք է ըսել, որ «Միջնաբերդ»-երու հաւաքածոն իրապես շտեմարան գիտելեաց եր, ինչպես ինք՝ Պողոս Սնապեանը շտեմարան գիտելեաց եր։ Շատ բան գիտեր, ինչ որ երբեմն կ'արգելակէ ստեղծագործութիւնը, բայց երբ իր վաստակին կը նայիք, այդ գիտելիքներու մէկտեղումը պազգապես հիացում կ'առթէ, եւ ատիկա կու գայ այն գիծն, որ ինք ժառանգած եր Օշականն, որ եղած եր յամառ ընթերցող մը, կը կարդար ամեն ինչ։ Պողոս Սնապեանն ալ մնաց իր ուսուցիչին այդ գիծին վրայ։ Պէտք է ընդգծել, որ Պողոս Սնապեան գիտցաւ փոխանցել, ամեն մարդ կրնայ շատ բան գիտնալ, սակայն փոխանցելը այլ բան է, ուսուցիչ ըլլալուն պայմանը շատ բան գիտնալը չէ երբեք, այլ սորվելու ճաշակը կարենալ փոխանցելն է։ Կը տեսնենք իր աշակերտները, որոնք բոլորն ալ երիտասարդ չեն հիմա, սակայն բոլորն ալ հիացում ունին իրենց ուսուցիչին նկատմամբ, ինչ որ կը նշանակէ, որ ինք ժառանգութիւն փոխանցած է։ Ուրիշներ կու գան ու կ'անցնին, կարգ մը ուսուցիչներու անունն անգամ կը մոռցուի, բայց կան ու կը մնան կարգ մը ուսուցիչներ, որոնց պատկերը, որոնց դրոշմը իր աշակերտներուն վրայ մնացած կ'ըլլայ։

Կայ նաեւ Պողոս Սնապեանին միւս երեսը՝ հանրային մարդ։ յաճախ քիչ կը խօսուի այդ մասին, սակայն ան նաեւ բեմի մարդ եր, եւ երբ կը խօսեր, յստակ կը ցոլար, որ անոր գաղափարները վարձու գաղափարներ չեն։ Տարբեր երկիրներու մէջ ծեռնարկներու եւ հանդիսութիւններու ներկայ եղած եմ, յաճախ այն տպաւորութիւնը կ'ունենամ, որ մարդոց խօսածը նախապես ըսուած բան մըն է, բազմիցս տաքցուած ապուրի մը նման։ Պողոս Սնապեանի պարագային փնտուտուր կար, ներքին հարստացում մըն էր, եւ ատիկա կ'ուզէր փոխանցել ո՛չ միայն պարզ տօնակատարութիւններու ընթացքին, այլ՝ երիտասարդական բանակումներու, հաւաքներու։ Ըսելիք ուներ ան, տալիք ուներ եւ կ'ուզէր անպայման ըսել, տալ, փոխանցել։ Կրնանք իր ըսածներուն համածայն չըլլալ, ասիկա բնական երեւոյթ է, բայց կարելի չէ ժխտել, որ ան ըսելիք ունեցող անձնաւորութիւն էր։

Յ. Ե.- Պողոս Սնապեան կը կրկնէր հետեւեալ խօսքը. եթէ նորութիւն պիտի չըերես քու խօսքովդ, եթէ նորութիւն պիտի չըերես մեր գրականութեան, աւելի լաւ է երբեք չըսեն, չգրեն։ Այս գաղափարն է, որ ան փոխանցեց իր ուսանողներուն։

Յ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ.- Ես գրական անդաստանի մարդը չեմ, բայց ըսկեր Պողոսը ես ճանչցայ 70-ական թուականներուն, երբ ինք «Ազդակ»-ի խմբագիր եր, ես ալ պատանի, հազիւ երիտասարդութեան սեմին՝ էշեր կը մրոտի։ Անոր արտաքինը քիչ մը իիստ եր, յարգանք կը պարտադրէր, հեռու մնալու կացու-

Ներուն մեջ պահելն է: Այլապէս պիտի անցնին տարիները, պիտի ըսենք, որ Պօղոս Սնապեանը 35-40 հատոր գիրք կայ, անոր մահուան տասնամեակին մեկը կրնայ ելլել ճառ մը արտասանել եւ այդպիսով աւարտի ամեն ինչ:

Պօղոս Սնապեանը մեր ժողովուրոյին գրական, ազգային-հասարակական, կուսակցական անդաստանին մեջ գործունեութիւն, բուռն կեցուածքներ ունեցած մարդ եղած է, թերեւս այդ է պատճառը, որ մեր դեկավար մարմիններուն մաս չէ կազմած: Ես կը կարծեմ, թէ Պօղոս Սնապեան հարստացնող երեւոյթ է, եւ մենք պէտք է այդ երեւոյթին ունեցած արժեքին գիտակցութիւնը պահելու ու պահպանելու:

3. ՊԱԼԵՎԱՆ.- Եթէ կ'ուզենք, որ Պօղոս Սնապեանը մնայ ու ապրի, շատ պարզ բան մը պէտք է ընենք՝ մեր ժողովուրոյը

վարժեցնենք անոր գիրքերը կարդալու, այլապէս կը մնանք ճառի սահմանին մեջ, իսկ եթէ կ'ուզենք մարդ ճառչնալ, զայս գնահատել, պէտք է գիրքին եցերը բանալ: Ընթերցումը բան մըն է, զոր ուրիշներ մեր փոխարին չեն կրնան ընել: Դետեւաբար գիրքը պէտք է կարդալ, գիրքը պէտք է գնել, որպէսզի հայ գրողը իր գրիչով ապրելու իրաւունք ունենայ:

Պօղոս Սնապեանը գնաց, հիմա իր գիրքերը կան, իր գրիչով ապրելու հարց չունի, բայց եթէ ընթերցումը շարունակուի, իր գիրքերը կրնան վերահրատարակուիլ, իր հատընտիրները կը կազմուին, այլապէս կրկին պիտի սպասենք մեկենասներու:

Եթէ Պօղոս Սնապեան պիտի կարդանք, պէտք է կարդանք իր գիրքերը՝ բոլորս անխտիր, դեկավար դասէն մինչեւ պարզ ժողովուրդ ու նոր սերունդ:

ՍՆԱՊԵԱՆ ՊՈՂՈՄ ՅԱԿՈԲ ՕՇՎԱԿԱՆԻ ԻՍԿԱԿԱՆ ԱՇՎԿԵՐՏԸ

Շաբաթ մըն էր, որ Պօղոսի մահուան գոյժը առած էի, սակայն կ'արհամարիէի այդ լուրը: Հաւանաբար այն բանին համար, որ եթէ բանի մը չհաւատաս, ապա կը նշանակէ, որ ատիկա տակաւին չէ պատահած:

Գրաւենեակին մեկ պատը ամբողջութեամբ ծածկուած է «Բագին»-ներու, դասական «Բագին»-ներու թիւերով: Ներս մտայ, գրադարանին առջեւ աթոռ մը դրի եւ սկսայ դիտելու այդ շարքերը՝ 1962-էն մինչեւ 2003:

Հիմա, բոլորովին վստահ եղայ, որ Պօղոսը տակաւին կենդանի է: «Ասպարեզ»-ի այն համարը, որ այդ գոյժը կու տար, պահեր էի այլ տրցակներու տակ, որպէսզի չըլլայ թէ յանկարծ ակամայ տեսնեմ զայն:

Գիտի, որ օր մը պիտի պատահեր անխուսափելին, բայց այսքան շուտ: Ազա միտքով արագ հաշիւ մը ըրի եւ գտայ, որ այսքան ալ կանուիս չէր: Բաւական ժամանակ անցեր եր ընթացիկ տարուան ընթացքին Հայաստան իր ունեցած կաթուածեն:

Եւ այս առթիւ յիշեցի, որ դեպի Հայաստան իմ առաջին ուղեւորութեանս ժամանակ, եթէ Սատենադարան այցելելու առիթ ունենայի, պիտի փնտուի իր իին բարեկամներին մեկը եւ անոր հարցնեի, թէ «ինք՝ Սնապեան, արդեօք ե՞րբ կրնայ անվախ հայրենիք այցելել»: Այդպէս ալ ըրի՞: Գտայ անձը եւ հարցուցի անոր, թէ կը կարծէ, որ Պօղոս կրնայ այլեւս անարգել հայրենիք գալ: Բարեկամը, առանց երկար մտածելու, ըսաւ. «Երբ կարենայ, թող անյապաղ գայ: Այլեւս ոչ մեկ արգելք կայ»: Ընդրհակալութիւն յայտնեցի եւ ուրախ պանդոկ վերադարձայ՝ բարի լուրը անյապաղ իրեն յայտնելու համար:

Անդրադարձայ իր մտահոգութեան: Երկար ատեն Պօղոս Սնապեան անբաղձալի տարը եր այստեղ: Երկար տարիներ ան մօտեն կը հետեւեր հայաստանեան գրականութեան եւ մատը կը դներ այդ գրականութեան ոչ վայել արտայայտութիւններուն կամ բանագոյութիւններուն վրայ, նոյնիսկ եթէ անոնք ստորագրուած ըլլային սրբագրութուած հեղինակներու կողմէ: Բայց, հիմա, այլեւս ոչ մեկ արգելք կար: Կրնար անվախ Երեւան երթալ... Գեթ այդպէս ըսաւ ինծի իր այդ բարեկամը: Չեմ կարծեր, որ կրնայի ասկէ աւելի գեղեցիկ նուեր մը տանիլ Պօղոսին:

Ուրիշ անգամ մը, երբ Պեյրութ գտնուած ատեն կը հեռածայնի իրեն, եւ իրեն ուրախութեամբ կը պատմէի, թէ բոլոր ինչն «Բագին»-ները կը կարդայի: «այդ բոլորը՝ լա՛, բայց աւելի լաւ կ'ընես, որ փոխանակ կարդալու՝ բան մը գրես եւ մեզի դրկես», կ'ըսէր ան:

Այդպէս էր Պօղոս Սնապեան: Կ'ըսէր այն, որուն կը հաւատար՝ անշպա՞ր: Չեր ըսե՞՝ սիրտը չնեղացնեմ այս մարդուն կամ կնոշ: Այս բանին վստահ եղայ, երբ անցեալ տարի քոյրս Հայաստան կը գտնուեր իր ամուսնոյն հետ, եւ երբ անոնք կը տեսնեն զինք՝ կ'ուզեն բարեւել: Ուրեմն կը մօտենան եւ, իր հրաւրին համածայն կը նստին փոքր սեղանին շուրջ: Այդ պահուն, ուրիշ անձ մը եւս կը միանայ իրենց եւ այդպէս կը ծանօթանան

Գուրգէն Մահարիի զաւակին: Շատ կարծ խօսակցութենէ մը ետք, Պօղոս կ'ըսէ անոր. «Ես տակաւին միտքս չեմ փոխած եւ կը մնամ նոյն համոզումին վրայ»:

Աւելի ուշ հասկցայ, որ Գուրգէն Մահարիի մասին էր խօսքը: Անմիջապէս գրադարանս գացի, ուր գտայ Պօղոսի գրքոյկը՝ «Անդշիրիմեան ձայներ» խորագիրով, որուն՝ փակագիծերու մեջ աւելցուցած էր (Պատասխան՝ Գուրգէն Մահարիի), (Տպարան Մշակ, Պեյրութ, 1960): Թիչ մը կարը կը կարդամ Յակոբ Պարոնեանի հետեւեալ տողը. «Յայիոյանքը փաստի սով է»: Սնապեան գիրքը կը սկսի հետեւեալ ձեւով.

«Սովետական Յայաստան» ամսաթերթի մայիսի թիւին (5) մեջ, Գուրգէն Մահարի յօդուած մը ստորագրած է՝ «Միջնաբերդի դէմ, սապատաւորին գերեզմանն անգամ չի ուղղի» խորագիրով:

Վերոյիշեալը ցոյց կու տայ Սնապեան բանաստեղծին, գրգետին եւ գրադատին նկարագիրը: Ան կաղնիի նման զօրաւոր էր եւ ոչ եղեգի պէս դիւրաթեք: Երբեք դիւրաթեք չէ եղած. պատճառներէն մեկը այն էր, որ ատեն մը անբաղձալի տարը կը նկատուեր համայնավար հայրենիքին մեջ: Սնապեան թշնամի մը չէր. ան կը յուսար իր դիտողութիւններով դրական արդիւնք մը հասնիլ: Ցիշենք, որ յիսնամեակ մը առաջ, հայրենիքի վարչակարգը ոչ մեկ դիտողութիւն կ'ընդունէր որեւէ բնագաւառի վերաբերող:

Բարեբախտաբար, կացութիւնը թիչ մը փոխուած էր այդ օրերէն ի վեր: Պօղոս սկսաւ դեպի հայրենիք իր շարք մը ուղեւորութիւններուն: Այդ միջոցին էր, որ լսեցինք, թէ կաթուած մը ունեցեր է Երեւանի մեջ: Բայց, կաթուածն ալ չզգեսնեց զինք: Դարձեալ՝ բարեբախտաբար, որովհետեւ թիչ մը աւելի առիթ ունեցանք իր բարոյական եւ ֆիզիքական ներկայութիւնը վայելու:

Ժամանակը շատ արագ կ'անցնի՝ Եղեր: Յաճախ լսեր ենք այս խօսքը: Սակայն հիմա կ'անդրադառնանք, որ հաստատում միշչդ է՝ Եղե՞ր: Այս եւ նման իմաստուն խօսքեր պէտք է տեղ գտնեն մեր ուղեղներուն մեջ: Ցիմա, որ մենք եւս սկսած ենք «հիմաստուն» դառնալու:

Ջետածգենք մեր կարեւոր ընելիքները եւ ըսելիքները, որովհետեւ այդ առիթը եթէ փախցնենք, անիկա կրնայ երբեք չվերադառնալ:

Սիրելի Պօղոս, դժբախտաբար գիտենք, որ պիտի չվերադառնաս: Բայց, գիտենք նաեւ, որ խօսքերդ չենք մոռնար: Նոյնիսկ եթէ մոռնանք, դիւրութեամբ կրնանք լսել ձայնդ եւ յորդորներու, եթէ բանասք իին քսանամեայ «Բագին»-ները եւ թեզ ինչ վնտուենք:

Անպայման, իւրաքանչիւր համարի մեջ պիտի գտնենք ուսանելի բոլոր խրատներդ եւ գնահատումներդ՝ ներկայ հայ գրականութեան եւ հայ գրագետներու մասին, հայրենիքի մեջ թէ ի սփիւս աշխարհի:

ՈՒԹԱՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ

ԳՐԵԼՈՒ, ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԵԼՈՒ...

Ծարունակուած Ա. Էջեն

Անսպասելի չեր, պարզապես յառաջացեալ տարիքի հետ եկող վատառողջութեան հետեւանք էր մահը ընդհանրապես գրական մամուլի եւ յատկապես դաշնակցական մամուլի տասնամեակներու խմբագիրին:

Խմբագիր, որ ՀՅԴ Բիլոյի իրատարակութիւն «Բագիս» գրական ամսագիրի եւ ՀՅԴ Լիբանանի օրկան «Ազդակ» օրաթերթի Եջերէն աւելի քան կես դար «արթուն պահակ»-ի նախանձախնդրութեամբ տեր կանգնեցաւ հայոց լեզուի եւ գրականութեան վերաթարմացման, այլեւ հայոց ազգային-ազատագրական պայքարին եւ յեղափոխական շարժման աւանդներու վերանորոգման ոգորումներուն:

Մեր կեանքին առյաւետ հեռացած է, ահա՝, իր ապրելու ժամանակը լիարժեք կենսագործած եւ իմաստաւորած գրողը, ուսուցիչը, խմբագիրը:

Վերջին տասը-տասնիհին տարիներուն արդէն յոգնածութիւնը ակներեւ դարձած էր ընկեր Պողոսի դեմքին վրայ, նաեւ՝ շարժումներուն մեց:

Իր կենսուրախութեան յագուրդ տուող անցաւոր մոլութիւններէն՝ ծիսելու, խմելու եւ թղթախաղի հաճոյքներէն գրեթե ոչինչ պահպանած էր:

Բայց ոչ մէկ ընկրումի կամ նահանջի մատևած էր, ընդհակառակն՝ հասունացման եւ յղկումի առաջնորդած էր տունը, կինը եւ գիրքը ամեսայն մոլեռանդրութեամբ՝ պաշտամունքի արժանացընելու իր անյագ ծարաւը, ինքնաճանաչման ու կենսունակութեան իր անսպառ ներուժին վարար աղբիւրը:

Վյդպէն, ժամանակը չկրցաւ շատ քան փոխել Պողոս Սնապեանը յատկորոշող սէրերէն ու մոլութիւններէն, բայց խորապես յղկեց զանոնք:

Մշակեց եւ բիւրեղացուց, մանաւանդ, գիրքերու աշխարհին հետ կապուածութեան, որոշապես գրելու-ստեղծագործելու «մոլութիւն»-ը, որ ծանրութեան կերորուն կը հանդիսանայ Պողոս Սնապեան արժանաւորին:

Արձակագիրի, գրականագետի եւ խմբագիրի իր այդ «մոլութիւն»-ն էր, զոր Պողոս Սնապեան վարակիչ դարձուց իր աշակերտներուն համար:

Իր անձնական օրինակով՝ կարդալու, գրելու եւ ստեղծագործելու վայելքը մշակեց բոլորիս մեջ:

Այս՛, ստեղծագործ ընթերցումի իսկական վայելքը սորվեցընող ուսուցիչը եղաւ Պողոս Սնապեան:

Անոնք, որոնք բախտը ունեցած են կարդալու Սնապեանի գրադարաններու առնուած գրական հատոր մը, վստահաբար գիտեն ու կրնան վկայել, որ անոր Եջերուն անպայման պիտի հանդիպից Պողոս Սնապեան արձակագիրին, գրականագետին եւ խմբագիրին մանրատառ ու խիտ ձեռագիրով լուսանցքի մեջ կատարուած ընդգծումներուն եւ արձանագրութիւններուն:

Սնապեանական Նշումներ, որոնք թէ՛ ընթերցուած գործին գեղարուեստական արժանիքներուն կամ թերութեանց վերաբերեալ քննադատի տեսակետ են, թէ՛ տուեալ հեղինակին ուրիշներէ կրած ազդեցութեանց (երբեմ նաեւ ընդօրինակումներու) մասին գրականագետի յղումներ են, թէ՛ տուեալ գործին կամ հեղինակին գաղափարական ուղղութեան հանդեաս սեփական կողմնորոշման ընդգծումներ են:

Ինչպես գրականագիտական իր դեգերումներուն ժամանակ, նոյնպես եւ խմբագրական իր երկարամեայ աշխատանքներուն ընթացքին Պողոս Սնապեան միշտ իրաւ արժեքը վայելելու յափշտակութեամբ փարեցաւ իր գտած տաղանդաւոր գործին, նոյնիսկ եթե սոսկ խոստմալից նշոյլներու առկայութիւնը նկատեր...

Երբեմ բանաստեղծական քառեակի մը երկնած պատկերը եւ ներջին երաժշտութիւնը, կամ՝ պատմուածքի մը քանդակած հերոսը եւ շնչաւորած կեանքի առեղծուածք, կամ՝ թատրուական արարի մը շղթայագերծած ներքին ապրումներու յորձանքը, եթե իրաւ արժեքի սահմանը հատելու արժանիքը ունեին, անպայման Սնապեան պիտի հասցնէր իր ընթերցողո-

ներուն եւ աշակերտներուն, որպեսզի գրելու եւ ստեղծագործելու իրաւ վայելքով շերմացնէր թէ՛ անձնապես իր, եւ թէ ամբողջ շրջապատին առօրեան:

Վյդպէն, գիրքերու աշխարհը պեղելով եւ գտած արժեքաւորն ու իրաւ վայելքի վերածելով ու մոլեռանդօրէն պաշտամունքի արժանացների Պողոսի Սնապեան ամբողջ կեանը մը ամենօրեայ մտերիմն ու խօսակիցը եղաւ բոլորիս, 1950-ականներու սկիզբէն, Ալրուանիկ Ծառուկեանի անզուգական «Նայիրի»-ի հրատարակութեան առաջին իսկ շրջաննեն:

Օրեր առաջ մեզմէ բաժնուած Արժանաւորի մը՝ արձակագիր, քննադատ, խմբագիր եւ ուսուցիչ Պողոս Սնապեանի ընդհանուր դիմագծումն ու գևահատականը կատարող մահագրութենետ մը անդին՝ սրտի խօսք է այս վկայութիւնը:

Վկայութիւն, որ խարսխուած է ուսուցիչի եւ աշակերտի կապով ու մտերմութեամբ սկսած, ապա՝ «Ազդակ»-ի յարկին տակ խմբագիրի եւ օգնականի սերտ գործակցութեամբ զարգացած, այսուհետեւ՝ դաշնակցական մամուլի ընտանիքին մեջ երկարամեայ պաշտօնակցութեամբ խորացած 46-ամեայ հարազատութեան վրայ:

Պողոս Սնապեան կաղապարման չենթարկուող եւ ամեն կարգի կաղապարումները մերժող, աւելին. ամեն կարգի համակերպումներու եւ կաշկանդումներու դեմ ըմբռստացող մարդ էր՝ թէ՛ իրբեւ քաղաքացի, թէ՛ իրբեւ մտաւորական:

Եթե ըմբռստ իր նկարագիրին վրայ գումարենք նաեւ դժուարահաճ ու խստապահանց իր խառնուածքը, արդէն պարզ ու ընկալի կը դառնայ, թէ ինչո՞ւ Պողոս Սնապեան ընդունուած արժեքներու եւ գործող սկզբունքներու հետ անհաշտ հակադրութեան մեջ ապրեցաւ իր կեանքի ամբողջ ժամանակը:

Իրաւութեան որոնումը միշտ ծայրայեղական դիրքերու վրայ դրաւ Պողոս Սնապեանին:

Գրականութեան մեջ բնաւ չկրցաւ սանձ դնել ինչպես իր անվերապահ պաշտամունքին, այնպես ալ իր անխնայ քննադատութեան: Որքան աստուածացուց Յակոր Օշականի, Ուիլիմ Սարոյեանի կամ Պարոյ Սեւակի իրաւութեամբ տաղանդները, այնքան անսանձ հարուածեց Գլետիր Խահակեանի կամ Կոստան Չարեանի հեղինակութեամբ արժեքները:

Նոյնը եւ Դաշնակցութեան մեջ:

Պողոս Սնապեան եղաւ ու մնաց հաւատաւոր ու հաւատարիմ դաշնակցական, պաշնակցական աւանդներու պահապան «այդ շունը» ըլլալու հպարտութեամբ քայեց կազմակերպական մեր կեանքին մեջ, բայց երբեք տանտէր չզգաց կուսակցական նուիրապետութեան մեջ, մարմիններու մեջ իր տեղը չփնտռեց, այլ ընդհակառակն՝ իրաւ արժեքներէն դուրս ո՛չ մէկ հեղինակութիւն ընդունեց եւ, մանաւանդ, մերժեց գլուխ ծռել քունք կամ բռնացումով հաստատուած որեւէ կուռքի առջեւ, դեկավարութեան ինչ դիրքի վրայ ալ ըլլար անիկա:

Բայց թէ՛ գրականութեան, թէ՛ հասարակական կեանքի մեջ, իրաւ արժեքներուն երկրագագելու միեւնոյն հեթանոսական շերմեռանդրութեամբ, Պողոս Սնապեան միշտ իր հոգիին մեջ անեղծ պահեց բագինը ինքնանուիրման՝ կարդալու եւ գրելու, սորվելու եւ սորվեցնելու, գիրքերու աշխարհը անյագ վայելքի աղբիւր դարձնելու ամենայն մոլութեամբ:

Արդէն իշած է կեանքի վարագոյող եւ Պողոս Սնապեան անդարձ հեռացած է մեզմէ:

Կ'ապրի մեր յիշողութեան, մանաւանդ իր կտակած գրական հարուստ ժառանգութեան մեջ:

Իսկ եթե անծանօթ ընթերցողը կ'ուզէ կարդալ կամ հաղորդակցի գրելու եւ ստեղծագործելու «մոլութիւն»-ը գերագոյն վայելքի վերածած հեղինակի մը հետ անպայման կրնայ դիմել Պողոս Սնապեանի գրիչին, որ իրաւ արժեքներու պաշտամունքով ազնուացուց մեր կեանքն ու ներաշխարիը:

ՊՈՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆԻ ՅՈՒՂԱՐԿԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ ՀՅԴ ԲԻՒՐՈՅԻ ԱՆԴԱՄ...

Ժարուհակուած Ա. Էջեն

լուրջ էր: Բնութեան օրենքով՝ օր մըն ալ լուրջ պիտի ըլլար, հարկաւ:

Իսկ այդ ե՞րբ է, որ լուրջ չէ եղած Պօղոս Սնապեան: Իսպէ՞ս կրնար կեանքը լուրջի չառնել մանկութեան իսկ տարագործիւն տեսած, հազարումէկ դժուարութիւններով դպրոց յաճախած, հայութեան եւ անոր հարցերով տեւապէս տառապած եւ այդ տուեալներով կուսակցական դառնալով՝ ինքինը յանձնառու ծառայութեան մէջ նետած Պօղոս Սնապեան անհատը:

Անհատ եւ կուսակցութիւն. մէկ կողմէ ուժեղ անհատականութիւն, միևն կողմէն՝ հաւաքական կամքի բիլելացած տարագում. մէկ կողմէ ըմբռոստ նկարագիր, միևն կողմէն՝ երկաթեայ կարգապահութիւն պահանջող կազմակերպական կառոյց: Այս գոյգերուն միշեւ համերաշխ գոյակցութիւն ստեղծելը չափազանց դժուար բան է, չըսելու համար՝ անյոյս նախաճեռնութիւն: Կարճ ժամանակի համար՝ թերեւն կարելի. սակայն ամբողջ կեանքի մը տեսլութեան համար նախատեսելի ծախողութեան երաշխիքը առկայ է: Պօղոս Սնապեան կրցաւ յաջող անցընել կեանքի այդ քննութիւնը: Իսկ ատոր պատճառը շատ պարզ է. պարզ ու հասկնակի՝ իր անձի ու իր խօսքի պարզութեան նման: Ան իր կուսակցութեան գաղափարաբանութեան ծնունդն եր եւ ամեն քայլափոխին անոր հարազատ արտայայտիքը. ո՛չ բանազբօսիկ տրամաբանութեամբ, ո՛չ ալ արուեստական ու պոռոտախօս աւելորդ ուռուցաբանութեամբ: Իրեւ համար չկար պարտադրասք: Կուսակցութեան կամքն ու իր բնական ձեւով ամբողջութիւն մը կը կազմէին. Երբեք հակասութիւն չէ եղած երկութիւն միշեւ, նոյնիսկ՝ հայութեան կեանքը յուզող ամենըն տագնապահի ժամանակահատուածներուն մէջ: Ան նկարագրով չափազանց ըմբռոստ էր, սակայն ինը միաժամանակ ինքնադրժումի սահմանին հասնելու աստիճան ինքնազբանիք կարգապահութեան խորունկ գիտակցութեան տեր մարդ էր: Երբ եղծիք չկայ, իսկ Պօղոս Սնապեանի պարագային ատիկա ի յառաջագունէ բացառուած էր, այսպիսի վիճակ մը անհատի ներքին կայուն ու ամուր հաւասարակշռութիւնը կ'արտացոլացնէ: Ասիկա ցոյց կու տար նաեւ իր դեմքի մնայուն արտայայտութիւնը, որ ներքին հանդարտութիւն կը մատնէր, նոյնիսկ այնպիսի ժամանակներու, երբ շրջապատը աւելի քան ալեկոծ էր:

Այս իրողութեան յատուկ արժեքը աւելի ցցուն կերպով կը ներկայանայ մեզի, եթէ նկատի ունենաք մանաւանդ, որ Պօղոս Սնապեան գաղափարական ու մտաւորական բուռն պայքարի մարդը մնաց իր կեանքի մինչեւ վերջին վայրկեանը: Ան երբեք չէ ներած սիսալը, անպարկեշտութիւնը, ոճիրը, դաւ ու դաւադրութիւնը, ապազգայինը, ազատութեան կաշկանդումը, անտեղի բռնութիւնը եւ ամեն ինչ, որ հակասութեան մէջ կ'իյսար իր եռլեան կեդրոնական մասնիկը հանդիսացող գաղափարաբանութեամբ պայքարեցաւ ամեն տեսակի սուտի եւ կեղծիքի դէմ՝ ընթերցող հասարակութեան մէջ տարածելով իր հայեցողութեամբ ճիշդն ու ճշմարիտը: Ճիշդ է, որ ճշմարտութեան պաշտպանութիւնը ո՛չ միայն հաճելի, գոհացնող, կատարողին ինքնասիրութիւնը շոյող եւ զայն ուժուացնող զբաղում է. բայց միաժամանակ հակառակորդ ու թշնամի արտադրող ու զանոնք ծառացնող գործ է: Զինք յատկանշող բժախնդրութեամբ իր բոլոր կարծիքները, ներառեալ՝ ժխտականները, համարձակօրէն հրապարակելու, միայն իր հայեցողութեամբ տաղանդաւորը քաջալերելու ասպարեզային իրաւունքի գործադրութեան իրողութիւնը իր դէմ կը ցցէր դժգոհներու կաղանգներ, որոնք իրենք գիրենք անիրաւուած կը զգային Պօղոս Սնապեանի սուր գրիչէն: Ուներ նաեւ իր սիսալը ընդունելու պարկեշտութիւնը, երբ համոզուէր, որ այդպէս է: Ան անխնայ էր մանաւանդ այն անհատներուն եւ երեւոյթներուն հանդեպ, որոնց հասցուցած

ազգային վնասին մասին համոզում կայացուցած էր: Այս իմաստով, իր արտադրած գրական, գրաքննադատական ու հրապարակագրական գործը կարեւոր չափով ընկերային ու ազգային-քաղաքական յստակ դրոշմ կը կրէ: Յեղինակը հեռու էր առօրեայ գործնական քաղաքականութենէն, սակայն իր մտաւոր աշխատանքի արգասիքին արիւծի բաժինը ազգային գաղափարախօսութեան վրայ հիմնուած քաղաքական գրականութիւն է:

Գրականութիւն, որ իր կողմէ արտադրուեցաւ, խմբագրուեցաւ, սրբագրուեցաւ, ներկայացուեցաւ, եւ ուրիշներու կողմէ ընսարատուեցաւ, գովերգուեցաւ ու ծաղկուեցաւ տասնամեակներ շարունակ՝ անդադար: Իր գործը արդիւնքն էր այն նկարագրին, որ կազմատորուած ու հասունցած էր իր պաշտած անզուգական ուսուցիչին՝ Յակոբ Օշականի շուքով, շունչով ու խօսքով: Ծունչ ու խօսք, որոնք Պօղոս Սնապեանին կողմէ հարազատօրէն փոխանցուեցան իրեւ յաջորդող սերունդին: Անկախ իր արտադրած գործի տեսակեն, որակեն, հասարակութեան կողմէ այդ գործին ընկալումէն, առաջին հերթին մեզ կը տպաւորէ անոր քանակը: Տեսակն ու որակը մասնագետներու կողմէ ուսումնասիրուած կամ դեռ ուսումնասիրելի նիւթեր են, սակայն քանակը արդէն տեսանելի է. տասնեակներով իր կողմէ գրուած կամ գոնե խմբագրուած հատորներ՝ անկախ «Բագին»-ներու աւելի քան քառասնամեայ բժախնդիր խմբագրութենւն:

Արդարեւ, ամենօրեայ կանոնաւոր աշխատանքը իր հիմնական հաճոյքն էր: Երբ տարիքի բերումով «Բագին»-ի իր աշխատանքը կանգ պիտի առնէր, կարծուեցաւ, թէ Պօղոս Սնապեան այլեւս այլ՝ աւելի թեթեւ հաճոյքներով պիտի անցընէ իր ժամանակը: Մեկ բան խնդրեց միայն մեկնումի պահուն. սենեակի մը մէջ անկիւն մը՝ աթոռով ու սեղանով: Ասոնք իրեւ տրամադրուեցան, եւ ան սկսաւ նորէն աշխատի. աւելի մեծ կիրքով, քան՝ ատկէ առաջ: Յատորները, նորերն ու վերատպումները յաջորդեցին իրարու՝ անդին մղելով մերթ ընդ մերթ իր ներկայութիւնը զգացնող տիեզերական դարանակալը: Տարագրութեան մէջ ապրող ամեն հայ մտաւորականի նման, իր աշխատանքին համար ստացաւ քիչ, բայց փոխարէնը տուաւ անսահմանօրէն, անհունօրէն. բոլորին համար եւ ժամանակին դիմացող մնայուն ու վերջական ձեւի մը մէջ: Ծոնրիհակալ ու երախտապարտ ենք իրեւ:

Մեր օրերուն, երբ ըլլայ՝ հայրենիքի, ըլլայ՝ սփիլոքի մէջ ականատես կ'ըլլանք յանձնառու մտաւորականներու թուական վտանգաւոր անկումին, աւելի եւս պիտի ափսոսանք Պօղոս Սնապեանին նման մարդոց ֆիզիքական յալիտեսական բացակայութիւնը:

Դաշնակցութեան Բիլորիի անունով ցաւակցութիւն կը յայտնեմ իր ընտանիքի անդամներուն, բոլոր հարազատներուն, իրմով իրաւուածուն հապատ համագիլացիներուն, բարեկամներուն. բոլորին: Ցաւակցութիւն կը յայտնեմ նաեւ ու մանաւանդ իր գրագետ ու գրասեր հակառակորդներուն, որոնց հետ յաճախ հրապարակային վեճի բռնուած է ան շատ անգամ զիրենք վշտացնելով, երբեմն ալ՝ վշտանալով անոնցմէ. անոնք նոյնական պիտի զգան անոր ուղղութիւն ցոյց տուող կամ ուղղութիւն սրբագրել փորձող խօսքին ու դիտողութեան պակասը:

Յարգանք իր յիշատակին:

Պուրճ Յամուտ, 20 Յունի 2014

ՊՈՂՈՍ ՄՆԱՊԵՎՆԻ ՅՈՒՂԱՐԿԱՌՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՁԳԱՅԻՆԻ Կ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ...

Ժարուսակուած Ա. Էջեն

Վրայ: Երկորդ այս տարագրութիւնը առաջինին ամբողջացումն էր, քանի որ ճամբու տեւողութեան ու մասաւանդ Այնձարի ամայի տարածքին վրայ մահը հնաց հարիւրաւոր մուսաւեոցիներու կեանքը:

Ժարուսակուող Եղեռնին ու վերապրումի համար դաժան պայքարին վկան եղաւ պատանի Պողոս Սնապեանը ու հետագային հանդիսացաւ իր ժողովուրդի գողգոթային լաւագոյն վաւերագրողներն էնել:

Վերապրումի բաղձանքն էր ու ճակատագրեն վրեժ լուծելու կամքն էր, որոնք Պողոս Սնապեանին նկարագիրը կերտեցին՝ զայն դարձնելով անդադար որոնող, անդադար փնտօղ ու անսահանջ պայքարող անհատ մը, որ պատանութեան օրերն սկսեալ մտաւորական ասպարեզը ընտրեց իրեւ կրուադաշտ ու դարձաւ ճշմարիտի ու վաւերականի փոքրաթիւ բանակին յառաջապահ գինուորը:

Ճշմարտութեան ու վաւերականի փնտռուուքը, կ'ըսեն, որ սադիմական իր աշակերտութեան օրերուն ան սորված էր նկարագիրներ կերտող այլ զուրմէ մը՝ Յակոր Օշականէն: Օշականի ազդեցութիւնը ակներեւ է նաեւ այն կիրքին մէջ, որով Սնապեան անյօգնում պայքարի ճակատ հարթարեց ազգային ինքնութիւնը, հայկականութեան Էութեան խորաթափանց ըմբոնում ու քաղաքակրթական ու մշակութային համաշխարհային համաստեղութեան մէջ՝ մերինին, հարազատին պատուաբեր տեղը բնորոշելու, պատուելու ու շեփորելու համար:

Կիրքը: Աներեւ հաւատքի վրայ իիմնուած խանդավառ աշխատանքը, որոնումիվ յայտնաբերածը տարածելու, գիտը հրապարակելու իր եղանակը միշտ կրքոտ եղաւ, երբեմ նոյնիսկ կրուարար: Նենգութեան, փոքրոգութեան, խաբերայութեան եւ ուրացումի բազում դրսեւորումներուն դեմ, իր ապրած ժամանակին՝ Երիտասարդութեան ու հասունութեան տարիներուն այսքան տարածուած խարդաւանքներուն դեմ պայքարը, յանուն ճշմարտութեան կրիւք, ճիշդ ու վաւերականը հրապարակելու տեսնդ առանց կիրքի չեին կրնար ըլլալ: Պայքարի տարիներ էին հայ կեանքի մէջ, խորհրդային կարգերով հայ ազգին բոլոր իրաւունքները գոհացած տեսնելու մոլութիւնը ճշմարտութեան դրօշի վերածողները կ'աղմվեին հրապարակի վրայ, ազատ, անկախ ու միացեալ Յայաստանը դրժողները հաւատուացներու մոլութեամբ կը շրջէին ու կ'ապականէին Յայաստանի թէ արտերկրի ազգային կեանքը:

Մտաւորական պարկեշտուութիւնը կը պարտադրէր արթուն պահակ դառնալ ու պահպանէ «տիրոջը այգին»: Աւելի քան վաթսուն տարի Պողոս Սնապեան խմբագիրին եւ հրապարակախօսին գրէց դատապարտեց պարսաւը ու հռչակեց ամբողջական հայութեան ու ամբողջական Յայաստանին առհաւական արժեքները ու մեր ժառանգած յականական հարստութիւնը:

Քաղաքական բնոյթի ազգային հարցերու մասին հրապարակագրութիւնը գրեթէ միշտ իրեւ սկզբնաղբիր ուներ Յայաստանի ու սփիւռքի գրական արտադրանքը: Բացարիկ յիշողութեան տէր մտաւորականը, մանաւանդ հայկական գրական ողջ արտադրութեան գիտակ հմուտ գրականագետը մանրադէսը աչքին փնտօնեց ու գտաւ անմիշող, խեղաթիւրումը, կես ճշմարտութիւնը ու անվարան խարանեց զանոնքը: Բայց նաեւ մատուցեց լաւն ու արդարը, տաղանդաւորն ու գլուխ գործոցը: Յակոր Օշական՝ անշուշտ, բայց նաեւ՝ Վազգէն Շուշանէան, Ահարոն Տատուրեան, Նիկողոս Սարաֆեան եւ շատ ուրիշներ: Յայաստանեան գրականութիւնը մնաց միշտ իր ուշադրութեան կիզակետին ու գրականութեան ազգային շիղը յաւերժացնող գրողները, արձակագիր թէ քերթուածագիր, չվրիպեցան իր ուշադրութեաննեւ: Իր խմբագրած ու լոյսին քերած հատորները ամբողջ գրադարան մը կը լեցնեն ու սփիւռքի մէջ ստեղծագործող քանի մը սերունդի հոգեւոր սնունդ հայթայթած են:

Պողոս Սնապեան փնտռուած, յարգուած, բայց նաեւ երկիւդ ներշնչող անուն մը դարձաւ Յայաստանի մտաւորա-

կան միջավայրին մէջ: Իր ակնարկներով եւ նշմարներով կատարած բացայայտումները անծանօթ չեին հայրենի մտաւուրականութեան, որ իսչպէս յայտնի դարձաւ անկախութենեն ետք, ուշի ուշով եւ գրիւնակութեամբ հետեւած էր Սնապեանի գրական հրապարագրութեան:

Պողոս Սնապեանի զուտ գրական վաստակը պատկառելի է. պատմուածքները, վիպակները, վեպերն ու յուշագրական հատորները վերջին տասնամետակին իրարու յաջորդեցին երբեմ տարեկան քանի մը գիրքի կշռոյթով, ու կը թուի, որ նոյնքան մըն ալ հրատարակութեան պատրաստ հատորներ կան: Յառաջացած տարիքին այսքան առատ արտադրութիւնը, այսքան անխոնչ աշխատասիրութիւնը ցուցանիշ էր, որ Պողոս Սնապեան շատ ըսելիք ուներ ու կ'աճապարէր կուտակուածը խմբագրելու ու հրապարակելու:

Պողոս Սնապեան նաեւ ուսուցիչ էր: Սկսած նախակրթարանի ուսուցչութեամբ, հետագային ան հայ գրականութիւն դասաւանդեց Սոֆիա Յակոբեան քուեմին մէջ, բայց մասաւանդ մէծ եղաւ իր ներդրումը Յամազգայինի Յայագիտական հիմնարկէն ներս, որուն ուսանողներն շատեր, իրենց ուսուցչուն հետեւողութեամբ, ընդգրկեցին հրապարակագրական, խմբագրական ու ուսուցչական ասպարեզները:

Պողոս Սնապեանի անհետացումով կարծեք 20-րդ դարու 60-ական թուականներն սկսած ազգային աշխուժ ժամանակաշրջան մը կը փակուի: Բազմաթիւ նոր դպրոցներու բացում, իին թերթերու յաւելեալ ուռճացում, նոր թերթերու բազմացում, մշակութային բեղուն գործունեութիւն, հասարակական բուռն եւ աշխուժ կեանք՝ վաթսունականներուն ստեղծեցին սփիւռքեան հզօր զարթօնքի շարժում մը, որ Լիբանանէն սկիզբ առնելով՝ տարածուեցաւ ամբողջ գաղթաշխարիի տարածքին ու նոյնիսկ՝ գեթ Ենթակայական ազդեցութիւն ունեցաւ Յայաստանի ազգային առողջ մտածողութեան տէր հասարակութեան վրայ: Պողոս Սնապեան անտարակոյս դարբիններն մէկն է, գլխաւոր կազմակերպիչներն է Յեղասպանութեանն վերապրած նոր սերունդի զարթօնքին, որ հայ ազգին ու անոր հայրենիքին իրաւունքներուն պաշտպանութեան, ազգային ինքնութեան պահպանման, մշակոյթի յաւերժացման հանգանակը առաջադրանք դարձուց:

Ինք, իր օրինակելի ուսուցչին բնորոշմաբ գիրի գործաւոր մըն էր, մտաւորական բանուոր մը, որ ամեն օր տքնացան աշխատանքով ու ճակտի քրտինքով մարդոց համար ապրուստ ու հարստութիւն կը ստեղծէ: Այս պարագային՝ ոգեկան ապրուստ ու մշակութային հարստութիւն:

Զանի մը տարի առաջ, ի պատիւ իրեւ կազմակերպուած հանդիսութեան մը ընթացքին արդէն պատկառելի տարիք թեւակոյսած Պողոս Սնապեանին մաղթած էի, որ ան շարունակէ տակաւին երկար հաշել, նման այն շան, որ իր յուշագրական վիպակներն մէկուն ընդմէշն կը հաշեր, երբ հայերն իսօսք կը լսէր Ֆրանսայի կորսուած մէկ անկիւնը:

«Ես այդ շուն եմ» վերևագրած էր Պողոս Սնապեան իր այդ վիպակը:

Յայ դպրութեան շքեղ դարպասին առջեւ արթուն պահակի յանձնառութիւնը կամաւորապես իրեւ վերապահած, կրքոտ ու վախազոր գամփոր եղաւ Պողոս Սնապեան:

Մարդ սահմանուած է անպայման օր մը լրելու, որքան ալ բարձր խօսած ըլլայ իր շնչաւոր գոյութեան ընթացքին: Պողոս Սնապեան կը գորար մինչեւ տակաւին քանի մը շաբաթ առաջ: Ահա ան լրած է կեանքի անյեղլի օրէնքով:

Պահակը խոնարհած է, սակայն հաջոցը մէր ականջներուն մէջն է ու պիտի շարունակէ արձագանգել հայաշխարիի ողջ տարածքին, հորիզոնէ հորիզոն, անդադար յիշեցնելով հայկականին, ազգայինին առաջնահերթութիւնը, յանձնառութեան հաւատարմութիւնը, աշխատանքին անփիշանին, պատասխանատուութեան գիտակցութիւնը:

Թող երկար տեւէ արձագանգը ու միշտ լոյս իշնէ Պողոս Սնապեանի գերեզմանին: